

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԳՐԱՐԱՅԻՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ՀՈՒՆԱՆՅԱՆ ԼՈՒԻՋԱ ՍԱՄՎԵԼԻ

**ՀՀ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏԻ ԲՅՈՒՋԵՏԱՅԻՆ
ԾՐԱԳՐԵՐԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԲԱՐՁՐԱՑՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ**

Ը.00.02 - «Տնտեսության, նրա ոլորտների տնտեսագիտություն և կառավարում» մասնագիտությամբ տնտեսագիտության թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսության

Ս Ե Ղ Մ Ա Գ Ի Ր

ԵՐԵՎԱՆ - 2018

Ատենախոսության թեման հաստատվել է Հայաստանի ազգային ազրարային համալսարանի գիտական խորհրդում:

Գիտական ղեկավար՝

տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
ՍԱՄՎԵԼ ՍԵՐՅՈՒԺԱՅԻ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

Պաշտոնական ընդդիմախոսներ՝

տնտեսագիտության դոկտոր
ՀՐԱԶՅԱ ՍԵՐԳԵՅԻ ԾՊՆԵՑՅԱՆ

տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ
ՌԱՖԻԿ ԱՐՇԱԼՈՒՅՍԻ ՉԱՏԻՆՅԱՆ

Առաջատար կազմակերպություն՝

ՀՀ ԳԱԱ Մ. ՔՈԹԱՆՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ
ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

Ատենախոսության հրապարակային պաշտպանությունը կայանալու է 2018 թվականի ապրիլի 3-ին, ժամը 16⁰⁰-ին՝ Հայաստանի ազգային ազրարային համալսարանում գործող ՀՀ ԲՈՀ-ի Տնտեսագիտության 002 մասնագիտական խորհրդի նիստում:

Հասցեն՝ 0009, Երևան, Տերյան փող., 74:

Ատենախոսությանը կարելի է ծանոթանալ Հայաստանի ազգային ազրարային համալսարանի գիտական գրադարանում:

Սեղմագիրն առաքված է 2018 թվականի մարտի 2-ին:

002 մասնագիտական խորհրդի
գիտ.քարտուղար, դոցենտ

Վ. Ալեքսանյան

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Հետազոտության թեմայի արդիականությունը: Տնտեսական հարաբերությունների ազատականացման պայմաններում հասարակական ֆինանսների արդյունավետ կառավարումը կարևորագույն խնդիր է: Այն հիմնարար նշանակություն ունի ինչպես բյուջետային համակարգի կայունության, այնպես էլ տնտեսության տարբեր ճյուղերում տնտեսական աճի ապահովման գործում: Ակնհայտորեն, տվյալ խնդրի լուծման ուղղությամբ առանցքային դեր է վերապահված բյուջետային գործընթացի կատարելագործմանը, որը կարևորագույն նախադրյալ է բյուջետային հատկացումների օգտագործման տնտեսական արդյունավետության բարձրացման համար:

Հայաստանի Հանրապետության զարգացման ներկա փուլում ֆինանսական քաղաքականության առաջնային խնդիրներից է պետական ռեսուրսների օգտագործման բարելավման հարցը: Հետևաբար, երկրի սոցիալտնտեսական շահերից ելնելով՝ անհրաժեշտություն է առաջանում առավել մանրամասն ուսումնասիրել բյուջետային հատկացումների նպատակային և արդյունավետ օգտագործումը:

Հայաստանի հանրային ֆինանսների կառավարման բարեփոխումները նպատակ են հետապնդում բարելավել ֆինանսական կարգապահությունն ու ռեսուրսների բաշխման և օգտագործման արդյունավետությունը: Կառավարության բարեփոխումները ներառում է հանրային ֆինանսների կառավարման համակարգը, այդ թվում՝ գանձապետական, ներքին և արտաքին աուդիտի, հաշվապահական համակարգերի բարեփոխումները և այլն: Կախված տնտեսության հիմնական ոլորտների առանձնահատկություններից անհրաժեշտ է հետազոտել բյուջետային հատկացումների օգտագործման արդյունավետությունը և առաջադրել առավել ընդունելի կառուցակարգեր: Այս տեսանկյունից՝ գյուղատնտեսության ոլորտի զարգացման գործում առանձնակի կարևորվում է բյուջետային ծրագրերի դերը և այդ ծրագրերի իրականացմանն ուղղվող միջոցների արդյունավետ օգտագործումը: Վերջինս բարդ գործընթաց է և պահանջում է համակողմանի ուսումնասիրություններ ուղղված բյուջետային գործընթացի իրավական հիմքերի վերլուծությանը, գյուղատնտեսության ոլորտի պետական աջակցության ուղղությունների և ծրագրերի գնահատմանը, բյուջետային հատկացումների օգտագործման հաշվետվողականության համակարգի բարելավմանը, պարենային անվտանգության և սննդի անվտանգության, գյուղատնտեսության ոլորտի ենթակառուցվածքների զարգացման գերակա-յություններին համահունչ բյուջետային ծրագրերի հիմնավորմանը, բնական աղետների հետևանքների մեղմման պետական աջակցության քաղաքականության հստակեցմանը, ինչպես նաև գյուղատնտեսության ոլորտում պետական աջակցության ծրագրերի գերակայության և արդյունավետության չափորոշիչների կատարելագործմանը, բյուջետային ծրագրերի մշտադիտարկման համակարգերի զարգացմանը և կատարելագործմանը, դրանց արդյունքում գյուղատնտեսության ոլորտի բյուջետային ծրագրերի արդյունավետության բարձրացման հիմնական ուղղությունների առաջադրմանը:

Հայաստանի Հանրապետությունում գյուղատնտեսության ոլորտի բյուջետային հատկացումների օգտագործման տնտեսական արդյունավետության բարձրացման առանձին հարցերի ուղղությամբ ուսումնասիրություններ իրականացրել են Ս.Գ. Ղազարյանը, Ս.Ս. Ավետիսյանը, Է.Ս. Ղազարյանը, Վ.Բ. Բոստանջյանը, Ա.Հ. Բայադյանը, Հ.Ս. Ծպնեցյանը և ուրիշներ, սակայն հանրապետության ագրարային

ոլորտի բյուջետային հատկացումների օգտագործման արդյունավետության խնդիրների բացահայտման ուղղությամբ համակողմանի ուսումնասիրություն չի իրականացվել: Ուստի հետազոտության թեման միանգամայն արդիական է ու կարևոր, ամբողջությամբ համապատասխանում է հանրապետության գյուղատնտեսության զարգացման և պարենային անվտանգության ապահովման շահերին:

Հետազոտության նպատակը և խնդիրները: Աշխատանքի հիմնական նպատակը Հայաստանի Հանրապետություն բյուջետային համակարգի, մասնավորապես գյուղատնտեսության ոլորտի բյուջետային հատկացումների առանձնահատկությունների ու մոտեցումների ուսումնասիրման արդյունքում ծառայած խնդիրների բացահայտումն և գյուղատնտեսության ոլորտի բյուջետային ծրագրերի տնտեսական արդյունավետության բարձրացմանն ուղղված կառուցակարգերի և միջոցառումների առաջադրումն է: Այդ նպատակի իրականացման համար աշխատանքում դիտարկվել են հետևյալ խնդիրները.

- հիմնավորել տնտեսության ազատականացման պայմաններում գյուղատնտեսության ոլորտի բյուջետային աջակցության անհրաժեշտությունը,
- ուսումնասիրել և վերլուծել ՀՀ բյուջետային գործընթացի օրենսդրական հիմքերը, գնահատել գյուղատնտեսության ոլորտում գործընթացի իրականացման առանձնահատկությունները,
- ուսումնասիրել միջնաժամկետ ծախսերի ծրագրի դերը և դրա առանձնահատկությունները գյուղատնտեսության կառավարման արդյունավետության բարձրացման գործում,
- ուսումնասիրել ՀՀ գյուղատնտեսության ոլորտում իրականացվող բյուջետային ծրագրերը, դրանց հիմնավորվածությունը և արդյունավետությունը,
- ուսումնասիրել ՀՀ պետական գնումների ընթացակարգերը և հիմնավորել գյուղատնտեսության ոլորտի առանձնահատկություններով պայմանավորված գնումների գործընթացում այլընտրանքային մոտեցումների կիրառման անհրաժեշտությունը,
- դիտարկել գյուղատնտեսության ոլորտին բնական աղետների պատճառած վնասների գնահատման մեթոդաբանության կատարելագործման հարցերը, որպես բյուջետային ծրագրերի արդյունավետության բարձրացման ուղղություն,
- ուսումնասիրել գյուղատնտեսության վիճակագրության վարման կատարելագործման հնարավորությունները որպես ոլորտի բյուջետային ծախսերի արդյունավետության բարձրացման միջոց,
- ուսումնասիրել արդյունքներին ուղղված բյուջետավորման ներդրումը, որպես գյուղատնտեսության ոլորտում բյուջետային հատկացումների առավել արդյունավետության օգտագործման ուղղություն:

Հետազոտության օբյեկտը և առարկան: Ուսումնասիրության օբյեկտը Հայաստանի Հանրապետությունում, մասնավորապես գյուղատնտեսության ոլորտում բյուջետային ծրագրերն ու բյուջետային գործընթացն է, իսկ առարկան՝ գյուղատնտեսության ոլորտի բյուջետային ծրագրերի տնտեսական արդյունավետության բարձրացման ուղղությամբ մեխանիզմների և միջոցառումների մշակումը՝ գյուղատնտեսության ոլորտի առանձնահատկությունների առավելագույնս գնահատման համա-տեքստում:

Ատենախոսության տեսամեթոդական և տեղեկատվական հիմքերը: Ատենախոսության համար տեսական և մեթոդաբանական հիմք են հանդիսացել՝ բյուջե-

տային ծրագրերի, բյուջետային գործընթացի վերաբերյալ մեթոդաբանական մոտեցումները և սկզբունքները, արտասահմանյան և հայրենական գիտնականների այդ հարցերին նվիրված աշխատությունները: Հետազոտության համար տեղեկատվական հիմք են հանդիսացել՝ ՀՀ օրենքներն ու այլ իրավական ակտերը, ՀՀ տնտեսական զարգացման և ներդրումների, ֆինանսների և գյուղատնտեսության նախարարությունների, ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայության նյութերը: Հետազոտության ընթացքում օգտագործվել են վիճակագրական, տնտեսամաթեմատիկական, ինչպես նաև համեմատական վերլուծության մեթոդներ:

Ատենախոսության գիտական նորույթը և արդյունքները: Հետազոտության հիմնական նորույթը կայանում է նրանում, որ գյուղատնտեսության բյուջետային ծրագրերի արդյունավետության գնահատման միջոցով բացահայտվել են առավել ռեսուրսախնայողական կառուցակարգեր: Հիմնական գիտական արդյունքները պայմանավորված են հետազոտության շրջանակներում մշակված հետևյալ դրույթներով.

- ՀՀ բյուջետային գործընթացի օրենսդրական հիմքերի, բյուջետային ծրագրերի համակողմանի ուսումնասիրության և վերլուծության արդյունքում առաջադրվել են գյուղատնտեսության ոլորտի բյուջետային ծրագրերի արդյունավետության բարձրացման խնդիրները,
- հիմնավորվել է արդյունքներին ուղղված բյուջետավորմանն անցնելու առավելությունները,
- մշակվել են գյուղատնտեսության ոլորտի առանձնահատկություններով պայմանավորված պետական գնումների պարզեցման կառուցակարգեր,
- առաջարկվել են բնական աղետների հետևանքների մեղմման պետական աջակցության առավել արդյունավետ գործիքներ,
- մշակվել է բյուջետային ծրագրերի արդյունավետությանն ուղղված գյուղատնտեսության վիճակագրության հավաստիության բարձրացման և վիճակագրական ռեգիստրի ձևավորման համակարգ,
- բացահայտվել են 2017-2018թթ. մեկնարկված նոր բյուջետային ծրագրերի իրականացման ռիսկերը, և առաջարկություններ մշակվել այդ ռիսկերի հաղթահարման ուղղությամբ:

Հետազոտության արդյունքների գործնական նշանակությունը: ՀՀ գյուղատնտեսության ոլորտի բյուջետային ծրագրերի տնտեսական արդյունավետության բարձրացման վերաբերյալ ատենախոսությունում իրականացված բազմակողմանի ուսումնասիրությունները և ներկայացված առաջարկությունները տեսական ու գործնական նշանակություն ունեն և կիրառության դեպքում կարող են իրական հիմք հանդիսանալ գյուղատնտեսության ոլորտում պետական ծախսային քաղաքականության կատարելագործման և ուսումնասիրվող ոլորտում բյուջետային քաղաքականության տնտեսական ու սոցիալական արդյունավետության բարձրացման համար:

Հետազոտության արդյունքները կարող են օգտագործվել ՀՀ ֆինանսների, գյուղատնտեսության, ՀՀ տարածքային կառավարման և արտակարգ իրավիճակների նախարարությունների, ՀՀ տարածքային կառավարման մարմինների կողմից՝ համապատասխան քաղաքականության մշակման, կատարելագործման ու իրականացման ուղղությամբ, ինչպես նաև օգտակար լինել ատենախոսության մեջ առաջադրված խնդիրների հետազոտությամբ զբաղվող տնտեսագետների, ասպիրանտների և ուսանողների համար:

Հետազոտության արդյունքների փորձարկումը և հրապարակումները: Ատենա-

խոսության հիմնական արդյունքները քննարկվել են Հայաստանի ազգային ագրարային համալսարանի «Ագրարային քաղաքականության և խորհրդատվության», «Ագրոբիզնեսի կազմակերպման և կառավարման», «Ագրոպարենային համակարգի էկոնոմիկայի» ամբիոնների համատեղ նիստում:

Ատենախոսության թեմայով հրապարակված են 8 գիտական հոդված:

Հետազոտության կառուցվածքը: Աշխատանքը բաղկացած է ներածությունից, երեք գլուխներից, եզրակացություններից, օգտագործված գրականության ցանկից և հավելվածներից: Ատենախոսության ընդհանուր ծավալը կազմում է 131 էջ, ներառյալ՝ օգտագործված գրականության ցանկը, ընդգրկում է 12 աղյուսակ:

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՌՈՏ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ներածությունում հիմնավորվել է թեմայի արդիականությունը, ներկայացված են հետազոտության նպատակը, օբյեկտը, տեսական, մեթոդաբանական և տեղեկատվական հիմքերը, գիտական նորոյթն ու գործնական **նշանակությունը:**

Ատենախոսության առաջին՝ «ՀՀ գյուղատնտեսության ոլորտի բյուջետային ծրագրերի մշակման գործընթացը և ֆինանսավորման ընթացակարգերը» գլխում հիմնավորվել է ՀՀ գյուղատնտեսության ոլորտի բյուջետային աջակցության անհրաժեշտությունը, ներկայացվել է բյուջեի էությունը և սոցիալ-տնտեսական նշանակությունը, տրվել է ՀՀ բյուջետային գործընթացի օրենսդրական հիմքերը և ընդունման ընթացակարգերը, որոշակի տեղ է հատկացվել միջնաժամկետ ծախսերի մշակման մոտեցումներին և գյուղատնտեսության ոլորտի բյուջետային հատկացումների արդյունավետության բարձրացման գործում դրա դերին:

Պետական բյուջեն Հայաստանի Հանրապետության իշխանության մարմինների ձեռքում ծառայում է որպես մակրոմակարդակով ֆինանսական կառավարման գործնական լծակ: Բյուջեն կարևոր դեր է խաղում երկրում ՀՆԱ-ի ձևավորման, տնտեսական աճի, ազգային եկամտի բաշխման ու վերաբաշխման գործում:

Բյուջետային ծախսերի նախահաշվով սահմանվում է պետական հիմնարկների կողմից իրականացվող ծրագրերի ֆինանսավորման համար բյուջեից հատկացվող գումարների ծավալը, նպատակային նշանակությունը և եռամսյակային բաշխումը¹:

ՀՀ բյուջեն չնայած ընդգրկում է հանրապետության ֆինանսական ռեսուրսների միայն համընդհանուր կենտրոնացված պետական ֆոնդը, բայց նրա միջոցով կարգավորվում են ամբողջ ֆինանսավարկային ռեսուրսների ձևավորման ու օգտագործման, ինչպես նաև դրամաշրջանառության ու արտաքին տնտեսական գործունեության համամասնությունները: Դրանում է արտահայտվում Հայաստանի Հանրապետության բյուջեի՝ որպես նրա հիմնական ֆինանսական պլանի, էությունը և տնտեսական նշանակությունը²:

Ագրարային ոլորտը, մասնավորապես գյուղատնտեսությունն իր առանձնահատկություններով և կարևորությամբ պայմանավորված պահանջում է բյուջետային ֆինանսավորման առանձնահատուկ մոտեցումներ: Այստեղ ամենաէականը պետա-

¹ Ձանջուղազյան Ա.Ս. Բյուջեների կատարման գործընթացը Հայաստանի Հանրապետությունում: / «Տնտեսագետ» հրատ., Եր., 2007թ., էջ 62

² Բադանյան Լ., Աբգարյան Կ., Սալմազարյան Ա. և ուրիշներ Ֆինանսների դրամաշրջանառություն և վարկ: / Եր., Ձանգակ-97, 2007թ., էջ 107-111

կան բյուջեից գյուղատնտեսության ոլորտի աջակցության ծրագրերին կատարվող հատկացումն է: Ներկայումս աշխարհի բազմաթիվ երկրներում իրականացվում են այդպիսի ծրագրեր և դրանց անհրաժեշտությունը գրեթե անվիճելի է: Այդուհանդերձ, վիճահարույց է և հետազոտության կարիք ունեն աջակցության ուղղությունները, չափերը, ձևերը և իրականացման կառուցակարգերը:

ՀՀ-ում գյուղատնտեսության ոլորտի բյուջետային աջակցության քաղաքականության անհրաժեշտությունը հիմնավորելու և արդյունավետությունը գնահատելու համար աշխատանքում անդրադարձ է արվել ոլորտի զարգացման միտումներին:

Գյուղատնտեսության տեսակարար կշիռը երկրի համախառն ներքին արդյունքի (ՀՆԱ) մեջ վերջին յոթ տարիների (2010-2016թթ.) միջին տվյալներով կազմել է 18.1 %: Ագրովերամշակող ոլորտի հետ միասին 2016 թվականի տվյալներով կազմում է շուրջ 22.1 %:

Երկրի ՀՆԱ-ի ձևավորման գործում վերջին տարիներին գյուղատնտեսության ոլորտի մասնակցության մասին պատկերացում է տալիս 1-ին աղյուսակի տվյալները:

Հանրապետության գյուղական բնակավայրերում բնակվում են հանրապետության բնակչության շուրջ 36.0 %-ը, հետևաբար գյուղատնտեսությունը ռազմավարական կարևոր նշանակություն ունի նաև գյուղական տարածքների զարգացման առումով:

2009-2014 թվականներին հանրապետության գյուղատնտեսությունում տնտեսավարողների ջանքերով և բյուջետային աջակցության արդյունքում, չնայած ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի, ինչպես նաև 2010 թվականի գյուղատնտեսության համար անբարենպաստ բնակլիմայական պայմանների խոչընդոտներին ընդհանուր առմամբ ապահովվել է տնտեսական աճ, իսկ 2016 թվականին գլխավորապես բնակլիմայական գործոններով պայմանավորված, գրանցվել է տնտեսության անկում:

ՀՀ տնտեսության մեջ ագրարային հատվածի դերը բնութագրող տվյալներ*

	Տարիները									
	2010թ.	2011թ.	2012թ.	2013թ.	2014թ.	2015թ.	2016թ.			
Ցուցանիշներ										
1. ՀՀ ՀՆԱ-ն ընդամենը, մլրդ դրամ	3460.2	3777.9	4000.7	4272.9	4828.6	5043.6	5079.9			
2. Գյուղատնտեսության ոլորտի ՀՆԱ-ն, մլրդ դրամ	588.2	767.9	763.9	826.3	872.6	868.7	809.7			
3. Գյուղատնտեսության տեսակարար կշիռը երկրի ՀՆԱ-ում, %	17.0	20.3	19.1	19.3	18.1	17.2	15.9			
4. Գյուղատնտեսական մթերքների վերամշակող արդյունաբերության ՀՆԱ-ն, մլրդ դրամ	169.2	215.7	230.8	260.6	301.9	302.6	314.9			
5. Գյուղատնտեսական մթերքների վերամշակող արդյունաբերության տեսակարար կշիռը երկրի ՀՆԱ-ում, %	4.9	5.7	5.8	6.1	6.7	6.0	6.2			
6. Ագրոպարենային ոլորտի տեսակարար կշիռը երկրի ՀՆԱ-ում, %	21.9	26.0	24.9	25.4	24.8	23.2	22.1			
7. Զբաղվածների ընդհանուր թիվը ընդամենը, հազ. մարդ	1185.2	1175.1	1172.8	1163.8	1133.0	1072.7	1006.2			
8. Գյուղատնտեսությունում զբաղվածների թիվ, հազ. մարդ	457.4	457.4	437.2	422.0	394.8	379.0	338.1			
9. Գյուղատնտեսության ոլորտի զբաղվածների թիվը ընդհանուր զբաղվածների մեջ, %	38.6	38.9	37.3	36.3	34.8	35.3	33.6			
10. Գյուղատնտեսական մթերքների վերամշակող արդյունաբերությունում զբաղվածների թիվը, հազ. մարդ	19.8	21.3	21.1	21.8	22.9	22.8	22.1			
11. Գյուղատնտեսական մթերքների վերամշակող արդյունաբերությունում զբաղվածների տեսակարար կշիռը ընդհանուր զբաղվածության մեջ, %	1.7	1.8	1.8	1.9	2.0	2.1	2.2			
12. Ագրոպարենային ոլորտում զբաղվածների թիվը, հազ. մարդ	477.2	478.7	458.3	443.8	442.9	401.8	360.2			
13. Ագրոպարենային ոլորտում զբաղվածների թվի տեսակարար կշիռը ընդհանուր զբաղվածության մեջ, %	40.2	40.7	39.1	38.4	39.1	37.5	35.8			

* աղյուսակը կազմված է հեղինակի կողմից

Նշվածի հետ մեկտեղ գյուղատնտեսության ոլորտի առջև ծառայած են բազմաթիվ խնդիրներ, որոնք ընդհանուր գծերով հետևյալն են՝

- Գյուղատնտեսական արտադրական ռեսուրսների, մասնավորապես վարելահողերի օգտագործման ցածր մակարդակը:
- Գյուղատնտեսության ոլորտում աշխատանքի արտադրողականության և երկրի պարենային անվտանգության մակարդակի բարձրացումը:
- Գյուղատնտեսության ոլորտի միջոցառումները համամասնությունների բարելավումը:
- Տնտեսությունների փոքր չափերի պայմաններում գյուղատնտեսական արտադրողների եկամուտների ավելացման հնարավորությունների ընդլայնումը:
- Նորամուծական տեխնոլոգիաների ներդրման միջոցով արդյունաբերական գյուղատնտեսության զարգացումը:

Գյուղատնտեսության ոլորտում ծառայած խնդիրներն իրենց բարդությամբ և ընդգրկվածությամբ այնպիսին են, որ դրանց լուծումը միայն տնտեսավարողների ուժերով գործնականում անհնարին է, հետևաբար անհրաժեշտություն է դառնում ոլորտի համակողմանի պետական աջակցությունը: Դրա կարևորության մասին է խոսում նաև ոլորտի հետևյալ առանձնահատկությունը. «Եթե բիզնեսի մյուս ոլորտներում գործարարը տարբեր պատճառներով տանուլ է տալիս, ապա նա վատագույն դեպքում սնանկանում ու հեռանում է բիզնեսից: Գյուղատնտեսության մեջ այդ երևույթը, բացի տնտեսական հետևանքից, նաև սոցիալ-ժողովրդագրական լուրջ հիմնախնդիր է ստեղծում: Այս ոլորտում ցածր եկամտաբերությունը և տարբեր ռիսկերի ազդեցությամբ պայմանավորված վնասները գյուղացուն ուղղակիորեն **հարկադրում են հեռանալ գյուղից**»³: Ահա, գյուղատնտեսության այս առանձնահատկությունը ևս պահանջում է պետական բյուջեից որոշակի հատկացումներ կատարել պետական աջակցության ծրագրեր իրականացնելու համար: Գյուղատնտեսության պետական աջակցության քաղաքականություն են իրականացնում աշխարհի գրեթե բոլոր երկրները: Հետևաբար, գյուղատնտեսության ոլորտի բյուջետային հատկացումների նպատակային և արդյունավետ օգտագործումը, ոլորտի զարգացումը խթանող կարևորագույն գործոն է:

Աշխատանքի տվյալ գլխի երկրորդ բաժինը վերաբերում է ՀՀ բյուջետային գործընթացի օրենսդրական հիմքերին և դրանց բարելավման խնդիրներին:

Հանրապետության անկախությունը հոչակելուց հետո Հայաստանի Հանրապետությունում ծավալված տնտեսական բարեփոխումները չորջանցեցին նաև հարկաբյուջետային բնագավառը: Բյուջետային հարաբերությունների սահմանման և կարգավորման ոլորտում կարևոր քայլ հանդիսացավ 1997 թվականին «Հայաստանի Հանրապետության բյուջետային համակարգի մասին» ՀՀ օրենքի⁴ ընդունումը:

Հատկանշական է, որ այս օրենքը գործում է թղթակցելով մի շարք այլ օրենքների հետ, մասնավորապես՝

«Ազգային ժողովի կանոնակարգ» ՀՀ օրենքը⁵, որի ամբողջ երկու գլուխները կանոնակարգում են Ազգային ժողովում բյուջետային գործընթացի իրականացումը»:

«Գնումների մասին» ՀՀ օրենքը⁶, որով հստակեցվեց և առավել թափանցիկ և հրապարակային դարձվեց պետական գնումների կազմակերպման և իրականացման ընթացակարգը:»

³ Ս. Ավետիսյան, Հայաստանի գյուղատնտեսությունը և ագրովերամշակումը:/-Եր.: «Լիմուշ» հրատարակություն, 2010. էջ 27 (238 էջ)

⁴ «Հայաստանի Հանրապետության բյուջետային համակարգի մասին» ՀՀ օրենք, 1997թ., 21 հունիսի, ՀՕ-137

⁵ «Ազգային ժողովի կանոնակարգ» ՀՀ օրենք, 2002թ., 21-ը մարտի, 2002թ., ՀՕ-308

«Գանձապետական համակարգի մասին» ՀՀ օրենքը⁷, որով սահմանվեցին գանձապետական համակարգը, հստակեցվեցին և կանոնակարգվեցին բյուջեի կատարման հաշվետվության ներկայացման ընթացակարգերը:

«Ֆինանսական համահարթեցման մասին» ՀՀ օրենքը⁸, որը կանոնակարգեց կառավարության և տեղական ինքնակառավարման մարմինների հարաբերությունները, մասնավորապես՝ համայնքների բյուջեներին պետական բյուջեից լրավճարների տրամադրման կարգն ու սկզբունքները:

Տեղական ինքնակառավարման բնագավառում, մասնավորապես համայնքային բյուջետավորման հարաբերությունները կարգավորող կարևորագույն օրենքներից մեկը՝ «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքն է⁹, որով ուրվագծվեցին համայնքների բյուջեների ձևավորման հիմնական աղբյուրները, համայնքների բյուջեների քննարկման, հաստատման, կատարման և վերահսկողության իրականացման ընթացակարգերի ընդհանուր դրույթները:

Բյուջետային գործընթացը՝ յուրաքանչյուր բյուջետային տարվա բյուջեները կազմելու, քննարկելու, հաստատելու և կատարելու, դրանց տարեկան հաշվետվությունը հաստատելու ուղղությամբ պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների՝ օրենքով կանոնակարգված գործունեությունն է:

Աշխատանքում որոշակի տեղ է հատկացվել բյուջետային գործընթացի հետևյալ փուլերի՝ բյուջեի նախագծի կազմման, բյուջեի նախագծի քննարկման և հաստատման, բյուջեի կատարման հաշվետվության առանձնահատկություններին:

Այս գլխի եզրափակիչ բաժնում անդրադարձ է արվել նաև միջնաժամկետ ծախսերի ծրագրի մշակման մոտեցումներին և ագրարային բյուջետային հատկացումների արդյունավետության բարձրացման գործում այդ ծրագրի դերին:

Կառավարության սոցիալ-տնտեսական քաղաքականության արդյունավետության և ամբողջականության ապահովման գրավականը գերակա խնդիրների հստակեցումն ու դրանք միջնաժամկետ և երկարաժամկետ ռազմավարական ծրագրերի հենքի վրա լուծելն է:

Խնդրի համակողմանի **լուծման առումով իր ուրույն դերն ունի պետական** ծախսերի միջնաժամկետ ծրագրումը, որը կանոնավոր կերպով սկսել է իրականացվել 2003 թվականից: Պետական միջնաժամկետ ծախսերի ծրագրի հիմնական նպատակը պետական ծախսերի կառավարման համակարգի արդյունավետության բարձրացումն է:

Պետական ծախսերի միջնաժամկետ ծրագրումը շարունակական գործընթաց է և, ըստ էության, իրենից ներկայացնում է, «քաղաքականությունների ձևակերպում-պլանավորում-բյուջետավորում» տրամաբանական ամբողջական շղթա: Այն հնարավորություն է ընձեռում մեղմել հասանելի բյուջետային ռեսուրսների և պահանջվող ծախսերի միջև հնարավոր անհամապատասխանությունը, ինչպես նաև պետական ծախսերում կատարել առանձին բնագավառներում իրականացվող պետական քաղաքականության փոփոխություններին համարժեք փոփոխություններ:

Հայաստանի Հանրապետության կառավարության հիմնական ռազմավարական գերակայությունները սահմանված են ՀՀ կառավարության 2014թ. մայիսի 19-ի N511-Ն որոշմամբ ընդունված ՀՀ կառավարության ծրագրով և ՀՀ

⁶ «Գնումների մասին» ՀՀ օրենք, 2010թ., 28-ը դեկտեմբերի, ՀՕ-206-Ն

⁷ «Գանձապետական համակարգի մասին» ՀՀ օրենք, 2011թ., 22-ը օգոստոսի, ՀՕ-211

⁸ «Ֆինանսական համահարթեցման մասին» ՀՀ օրենք, 1998թ., 23-ը դեկտեմբերի, ՀՕ-262

⁹ «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենք, 2002թ., 5-ը հունիսի, ՀՕ-337

կառավարության 2014թ. մարտի 27-ի N42-Ն որոշմամբ ընդունված ՀՀ 2014-2025թթ. հեռանկարային զարգացման ռազմավարական ծրագրով: Վերը նշված փաստաթղթերով հստակեցվել է պետական բյուջեի ծախսային գերակայությունները, որտեղ առանձնանում է նաև գյուղատնտեսությունը:

Ատենախոսության երկրորդ՝ ՀՀ գյուղատնտեսության ոլորտի հիմնական բյուջետային ծրագրերի արդյունավետության գնահատումը գլխում ներկայացվել է գյուղատնտեսության ոլորտում իրականացվող բյուջետային ծրագրերը և շահառուների հարցումների հիման վրա դրանց հիմնավորվածության և արդյունավետության գնահատականը, իրականացվող բյուջետային ծրագրերի գերակայությունը և համամասնությունները, ՀՀ պետական գնումների ընթացակարգը և գյուղատնտեսության ոլորտի առանձնահատկություններով պայմանավորված գնումների գործընթացում այլընտրանքային մոտեցումների կիրառման անհրաժեշտությունը:

Հանրապետության գյուղատնտեսության ոլորտում իրականացվող բյուջետային ծրագրերն ունեն շուրջ երկու տասնյակ ուղղություններ:

Բյուջետային ծրագրերը, որպես կանոն, այնպիսի բնույթ ունեն, որ գյուղատնտեսությունում տնտեսավարողներն ինչպես ներդրումների, այնպես էլ պահանջվող մասնագիտական կարողությունների առումով գործնականում չեն կարող ինքնուրույն իրականացնել: Սակայն այդ ծրագրերը, չնայած իրական պահանջարկին ոչ համարժեք ծավալների, կարևոր նշանակություն ունեն գյուղատնտեսության ոլորտի կայունության և զարգացման համար:

Բյուջետային գործընթացի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ բյուջետային ծրագրերը հիմնականում ըստ արժանվույն հիմնավորված են և դրանց նպատակահարմարությունը գրեթե անժխտելի է: Ինստիտուցիոնալ առումով ևս՝ մինչև Միջնաժամկետ ծախսային ծրագրերում հաստատագրումը, պետական կառավարման լիազոր մարմին-ֆինանսների նախարարություն-կառավարություն համակարգի յուրաքանչյուր հանգրվանում քննարկումները ծրագրերի բազմակողմանի հիմնավորման երաշխիքներ են ստեղծում: Սակայն նույն բանը դժվար է ասել ծրագրերի իրականացման գործընթացի և հատկապես մշտադիտարկման համակարգի մասին: Դիցուկ, գյուղատնտեսության ոլորտին հատկացվող բավականին համեստ միջոցները կարծես թե ուղղորդվում են ամենաանհրաժեշտ ու կարևոր ծրագրերի իրականացմանը, մինչդեռ այդ հատկացումների արդյունքը շոշափելի չէ և անմիջական շահառուների կողմից նկատելի չէ: Դրա հիմնական պատճառներից մեկն այն է, որ գյուղատնտեսության պետական աջակցության ֆինանսավորման ծավալները շատ սահմանափակ են:

Բավական է նշել, որ 2010-2015թթ. հանրապետության ՀՆԱ-ի մեջ գյուղատնտեսության մասնաբաժինը միջին հաշվով կազմել է 18 %, մինչդեռ գյուղատնտեսության բյուջետային հատկացումները նշված տարիներին տատանվել է 0.38-1.13 %-ի շրջանակներում: Նույն ժամանակաշրջանում 1 հա ցանքատարածության հաշվով ընդամենը ոլորտին հատկացված բյուջետային գումարը տատանվել է 144.96-ից (2011թ.) 54.92 (2013թ.) հազ. դրամի, իսկ 1 զբաղվածի հաշվով՝ 90.86-ից (2011թ.) 41.39 (2013թ.) հազ. դրամի սահմաններում: Եթե նկատի ունենանք, որ այդ գումարի մեջ ներառված են նաև ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության պահպանման, նախարարության աշխատակազմի սոցիալական փաթեթով ապահովման ծախսերը և գյուղացուն անմիջականորեն չօժանդակող որոշ ծրագրերի գումարները, ապա միանգամայն պարզ կդառնա, որ սահմանափակ միջոցներով պետական աջակցությունը էական ազդեցություն չունի գյուղատնտեսության ոլորտային

առանձնահատկությունից բխող հիմնախնդիրների լուծման վրա: Ուստի, պատահական չէ, որ գյուղացիական տնտեսությունների շրջանում իրականացված հարցումները ցույց են տալիս, որ բյուջետային ծրագրերի արդյունավետությունը դեռևս ցածր է և չի համապատասխանում այն ակնկալվող արդյունքներին, որոնք ներկայացված են դրանք հիմնավորող փաստաթղթերում: Այսպես, ՀՀ 3 մարզերի 210 գյուղացիական տնտեսություններում կատարված հարցումների արդյունքները բավականին տրամաբանական են և հնարավորություն են տալիս գնահատել գյուղատնտեսության պետական աջակցության ծրագրերի արդյունավետությունը:

Հարցումների համար ըմնտրվել են ՀՀ Արարատի մարզի Խարբերդ, Արևշատ, Քաղցրաշեն, Շահումյան, Փոքր Վեդի, Դարակերտ և Ռանչպար, ՀՀ Շիրակի մարզի Ազատան, Արևիկ, Կամո, Մեղրաշեն, Փանիկ, Ողջի և Մեծ Սեպասար, ՀՀ Գեղարքունիքի մարզի Դդմաշեն, Լճաշեն, Նորատուս, Սարուխան, Ներքին Գետաշեն, Զոլաքար և Մեծ Մասրիկ համայնքների 10-ական գյուղացիական տնտեսություններ: Հարցումների համար դիտարկվել են գյուղատնտեսության պետական աջակցության 13 ծրագրեր: Հարցվողներին առաջադրվել է 100 բալային համակարգով կամ տոկոսով գնահատել յուրաքանչյուր ծրագրի անհրաժեշտությունն ու արդյունավետությունը:

Մեր դիտարկումները հիմք են տալիս եզրակացնելու, որ շահառուները համեմատաբար մեծ կարևորություն են տալիս և արդյունավետ են գնահատում «Գյուղատնտեսական կենդանիների պատվաստում» և «Գյուղատնտեսության ոլորտին տրամադրվող վարկերի տոկոսադրույքների սուբսիդավորում» ծրագրերին: «Պետական աջակցություն գյուղատնտեսական հողօգտագործողներին մատչելի գներով պարարտանյութերի ձեռքբերման համար» և «Ոռոգման ծառայություններ մատուցող ընկերություններին ֆինանսական աջակցության տրամադրում» ծրագրերը կարևորվում է, սակայն արդյունավետության գնահատականները ցածր են: Ընդհանուր առմամբ ուսումնասիրվող բոլոր մարզերում հարցվողների կողմից գյուղատնտեսության աջակցության բյուջետային ծրագրերի կարևորությունը գնահատվել է 53.8-56.1, իսկ արդյունավետությունը՝ 36.1-39.6 տոկոսի շրջանակներում: Այս ցուցանիշները բավականին ցածր են և նման գնահատականները պահանջում են հիմնովին վերանայել ծրագրերի իրականացման կառուցակարգերը:

Այս նկատառումով հետազոտվել է **ՀՀ կառավարության նոր բյուջետային ծրագրերը, դրանց իրականացման ռիսկերը և հաղթահարման հնարավորությունները**: Ծրագրերի արդյունավետության և հրապարակայնության բարձրացման նկատառումներով, ըստ առանձին ծրագրերի դիտարկվել են հիմնական ռիսկերը և առաջարկվել մեր կարծիքով անհրաժեշտ մոտեցումներ և փոփոխություններ: Մասնավորապես, **Գյուղատնտեսությունում տրամադրվող վարկերի տոկոսադրույքների սուբսիդավորման** ծրագրի ռիսկեր պարունակող հանգամանքները հետևյալն են: Նախատեսված է վարկի մայր գումարի չափ՝ 3-10 մլն դրամ, որի մինչև 30%-ը կարող է նպատակաուղղել շրջանառու միջոցներին: Հաշվի առնելով հանրապետության գյուղատնտեսության ոլորտում գործող տնտեսությունների փոքր չափերը, գյուղացիական տնտեսությունների թվի 59.6 %-ը ունեն մինչև 1 հա գյուղատնտեսական հող, հետևաբար խնդիր կարող է լինել սահմանված պահանջներով 3 մլն դրամից ավել վարկի ձեռք բերման գործարար ծրագրի ներկայացումը: Նշված ռիսկի մեղղման համար կարևոր է վերանայել այդ դրույթը, ինչպես նաև ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության խորհրդատվական համակարգի և զանգվածային լրատվության միջոցներով վարկավորման նոր մեխանիզմների և

նախապայմանների վերաբերյալ տնտեսավարողներին ժամանակին և պատշաճ իրազեկումը: Հակառակ պարագայում լուրջ դժվարություն կարող է լինել մինչև 3.0 մլն դրամ վարկերի պահանջարկ ունեցող տնտեսությունների վարկավորման պահանջարկի ապահովումը: Վերջինիս լուծման հիմնական ուղությունը կարող է լինել գյուղատնտեսական վարկերի տոկոսադրույքների սուբսիդավորման նոր ծրագրի իրականացումը ելակետ ունենալով նախկինում գործող ծրագրի պայմանները:

Գյուղատնտեսական տեխնիկայի ֆինանսական վարձակալության՝ լիզինգի պետական աջակցության ծրագրի համար ռիսկային է համարվում նախատեսված ծավալով տեխնիկայի պահանջարկի ձևավորումը: Վերջինիս մեղմման համար կարևոր է համարվում ծրագրի վերաբերյալ գյուղատնտեսությունում տնտեսավարողներին պարբերաբար իրազեկումը, ֆինանսական, մատակարար և մասնակից կազմակերպությունների հետ համագործակցված աշխատանքը՝ համապատասխան հուշագրերի ստորագումը նշված կազմակերպությունների և ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության միջև և սահմանված պահանջների կատարումը: Կարևոր է համարվում նաև ծրագրում ընդգրկվող տեխնիկական հավաքակազմի տեսականու ընդլայնումը, գյուղատնտեսական տեխնիկայի հետ մեկտեղ ծրագրում ներառել նաև գյուղատնտեսական մթերքների վերամշակման տեխնոլոգիական սարքավորումներ:

Կաթիլային ոռոգման համակարգերի ներդրման համար տրամադրվող վարկերի տոկոսադրույքների սուբսիդավորում ծրագրի առումով կարևոր է համարվում ծրագրի գրավչությունը տնտեսավարողների համար, քանի որ կաթիլային ոռոգման համակարգերի ներդրումը պահանջում է մեծ ֆինանսական միջոցներ, իսկ ծրագրի խթանիչ էլեմենտը տրամադրվող վարկի տոկոսադրույքի սուբսիդավորումը, մեր կարծիքով մեծ խթան չի կարող հանդիսանալ: Հետևաբար այստեղ կարևոր է համարվում ծրագրի մեկնարկից առաջ կաթիլային ոռոգման արդյունավետության վերաբերյալ իրազեկման և խորհրդատվության կազմակերպումը, մասնագիտացված մատակարար կազմակերպությունների և ֆինանսական կառույցների հետ նախապատրաստական համագործակցված աշխատանքը, մասնավորապես ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության և մասնակից կառույցների միջև հուշագրերի ստորագրումը և տարբեր կողմերի համագործակցված աշխատանքը:

Նույնը վերաբերվում է նաև **Գյուղատնտեսության ոլորտում հակակարկտային ցանցերի ներդրման համար տրամադրվող վարկերի տոկոսադրույքների սուբսիդավորում ծրագրին**, որի իրականացման կարևոր նախապայմաններից մեկը կարող է լինել վերը նշված աշխատանքների իրականացումը:

Ինտենսիվ այգիների հիմնման պետական աջակցության ծրագիրը նույնպես պարունակում է ռիսկեր: Ինտենսիվ այգիների հիմնումը պահանջում է մեծ ներդրումներ: 1 հա այգու և առաջին տարվա խնամքի համար ծախսերը առանց հակակարկտային ցանցերի կազմում է 13-15 մլն դրամ: Ծրագրով նախատեսվում է որպես աջակցություն նպատակային վարկերի տրամադրում, որի 9 տոկոսային կետը սուբսիդավորվելու է: Նշված ծախսերի պայմաններում այս մեխանիզմը կարող է էական խթան չհանդիսանալ այգետնկումների իրականացման համար: Այս ռիսկի մեղմումը հնարավոր է համարվում գյուղատնտեսությունում տնտեսավարողների հետ նախապատրաստական աշխատանքների իրականացումը, նախնական հայտերի ընդունումը, դրանց ուսումնասիրումը, հիմնավորված լինելու դեպքում շահառուներին համապատասխան խորհրդատվության մատուցումը,

այգետնկումներ իրականացնող մասնագիտացված կառույցների, ֆինանսական կառույցների և ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության հետ համապատասխան հուշագրի ստորագրումը, արդյունքում աշխատանքների հստակ տարանջատումը, ծրագրի ընթացքում պարբերաբար մոնիթորինգի իրականացում, խնդիրների բացահայտումը և դրանց լուծման համապատասխան քայլերի ձեռնարկումը:

Գյուղատնտեսական հումքի մթերումների (գնումների) նպատակով ագրովերամշակման ոլորտին տրամադրվող վարկերի տոկոսադրույքների սուբսիդավորման ծրագրի հիմնական ռիսկերը կապված են դրանց նպատակային օգտագործման, մասնավորապես դրանք հումքի գնման պայմանագրերի հիման վրա տրամադրման հետ: Այս ուղղությամբ անհրաժեշտ է իրականացնել նախապատրաստական աշխատանք, հումքի գնման պայմանագրերի կնքման, դրանց հաշվառման և վերջինիս ծավալներից ելնելով վարկավորման իրականացման:

Գյուղատնտեսության ոլորտում ապահովագրական համակարգի ներդրման փորձարկման ծրագրի իրականացման համար պետական աջակցության ծրագիրը նույնպես ռիսկային է համարվում: Դրա հիմնական պատճառներից է այդ համակարգի գյուղատնտեսության ոլորտում ներդրված չլինելը, տեղական ապահովագրական ընկերությունների այդ ուղղությամբ փորձի բացակայությունը: Խնդիր է նաև ապահովագրության ոչ արդյունավետ մեխանիզմների ընտրությունը: Նշված ռիսկերի մեղմման քայլերից կարող է լինել այս գործընթացում միջազգային մասնագիտացված կազմակերպությունների և միջազգային փորձագետների ընդգրկումը: Առաջարկվող մեխանիզմների փորձարկումը և արդյունքներից ելնելով դրանց հիմնական ներդրման քայլերի ձեռնարկումը:

Այուս ծրագրերը որոնք ուղղված են սերմնաբուծության զարգացմանը, էական ռիսկեր չեն պարունակում, քանի որ նման ուղղվածության պետական ծրագրերի փորձը առկա է, կան որոշակիորեն փորձարկված մեխանիզմներ, որոնք կարող են կիրառություն ունենալ:

Հիշատակված ծրագրերի իրականացման նշված ռիսկերի հաշվի առնելը և դրանց մեղմման ուղղությամբ առաջադրված քայլերի ձեռնարկումը կարող է կարևոր նախապայման հանդիսանալ այդ ծրագրերի հաջող իրականացման համար:

Բացի նշված ծրագրերից, հատկապես հանրապետության անասնապահության զարգացման համար կարևորվում է **Համայնքների գյուղատնտեսական ռեսուրսների կառավարման և մրցունակության վարկային ծրագրի** իրականացումը: Վերջինս իրականացվում է հանրապետության 6 մարզերի (Արագածոտնի, Լոռու, Շիրակի, Տավուշի, Գեղարքունիքի, Սյունիքի) 55 համայնքներում: Ծրագրի ֆինանսական ռեսուրսների տնտեսման հաշվին միջոցառումներն իրականացվում են նաև ևս 35 գյուղական համայնքում:

Այս ծրագրի նպատակն է աջակցել անասնապահական ուղղվածություն ունեցող բարձր լեռնային և սահմանամերձ համայնքներին՝ հեռագնա արոտների անցանելիության ապահովման, ջրարբիացման, դեգրադացված արոտների վերականգրման, ինչպես նաև կաթի ընդունման և վերամշակման կարողությունների ստեղծման միջոցով: Համայնքներում ստեղծելով արոտօգտագործողների սպառողական կոոպերատիվներ՝ խորհրդատվական համակարգի միջոցով աջակցություն կցուցաբերվի նորարարական տեխնոլոգիաների ներդրմանը, անասնաբուժական և տոհմային աշխատանքների բարելավմանը: 2015թ. մեկնարկել է ծրագրի երկրորդ փուլը, որ ընդգրկում է հանրապետության 8 մարզերի 100 գյուղական համայնք:

ՀՀ պետական բյուջեից միջոցներ են ուղղվում նաև գյուղատնտեսության

ենթակառուցվածքների պահպանմանն ու զարգացմանը, մասնավորապես ոռոգման համակարգերին: Այդ ծրագրերից են՝ «Կոլեկտորադրենաժային ցանցերի մաքրում և ընթացիկ նորոգում», «Ոռոգման ծառայություններ մատուցող ընկերությունների ֆինանսական աջակցության տրամադրում», «Կոլեկտորադրենաժային ցանցերի պահպանում և շահագործում, գրունտային ջրերի մակարդակների և որակի որոշման աշխատանքներ», «Ոռոգման համակարգերի հիմնանորոգում», «Ոռոգում ջրառ իրականացնող կազմակերպությունների ֆինանսական աջակցության տրամադրում», «Համաշխարհային բանկի աջակցությամբ իրականացվող Ոռոգման համակարգերի արդյունավետության բարձրացման ծրագիր»¹⁰:

Գյուղի և գյուղատնտեսության, գյուղատնտեսական ենթակառուցվածքներ զարգացման ուղղված բյուջետային որոշ ծրագրեր իրականացվում են ՀՀ կառավարության աշխատակազմի համակարգմամբ: Վերջիններս հիմնականում իրականացվում են միջազգային կազմակերպությունների աջակցությամբ: Այդ ծրագրերից են՝ «ՕՊԵԿ զարգացման միջազգային հիմնադրամի աջակցությամբ իրականացվող «Գյուղական կարողությունների» ծրագիրը», «Գյուղատնտեսության զարգացման միջազգային հիմնադրամի աջակցությամբ իրականացվող «Գյուղական կարողությունների ստեղծում» ծրագիրը», «Դանիական թագավորության աջակցությամբ իրականացվող «Գյուղական կարողությունների ստեղծում» դրամաշնոհային ծրագիրը»¹¹:

Գյուղատնտեսության ոլորտի առանձնահատկություններով և տարբեր ենթաճյուղերի փոխադարձ կախվածությամբ պայմանավորված այդ ոլորտում բյուջետային հատկացումների արդյունավետության ապահովման նախապայմաններից է իրականացվող ծրագրերի համար կատարվող ներդրումների որոշակի հարաբերակցության՝ կառուցվածքի պահպանումը: Հակառակ դեպքում ագրարային ոլորտում, պետության աջակցություն և համագործակցություն պահանջվող բնագավառներում, ներդրումների անհամամասնությունը կարող է հանգեցնել ծախսվող ֆինանսական ռեսուրսների փոշիացման և իրականացվող ծրագրերի տնտեսական ցածր արդյունավետության: Դրանից ելնելով աշխատանքում ուսումնասիրվել է ՀՀ պետական բյուջեի միջոցներով իրականացվող ծրագրերի կառուցվածքը և դրանից ելնելով առաջարկվել է բարելավման ուղղություններ:

Մի շարք կարևորագույն ծրագրեր ՀՀ պետական բյուջեի ծախսային մասում ուղղակիորեն ընդգրկված չեն և հույժ կարևորությունից ելնելով որոշ միջոցներ են հատկացվում ՀՀ կառավարության պահուստային ֆոնդից և այլ աղբյուրներից: Վերջինս վերաբերում է «Գյուղատնտեսական հողատեսքերի պահպանում, բարելավում և ինժեներական կառույցների վերականգնում», «Դիզելային վառելանյութի մատչելի գներով մատակարարում», «Հանքային պարարտանյութերի մատչելի գներով մատակարարում» և այլն: Սակայն ոլորտի շահերը պահանջում են, որ վերը նշված ծրագրերը ընդգրկվեն միջնաժամկետ ծախսերի ծրագրում և ՀՀ պետական բյուջեում: Վերջինս կնպաստի ծրագրերի առավել նպատակային և արդյունավետ իրականացմանը, դրանց մեխանիզմների կատարելագործմանը, ոլորտի բնատնտեսական և ագրոտեխնիկական առանձնահատկություններով պայմանավորված սահմանված ժամկետների պահպանմանը: Ատենախոսության մեջ շեշտադրվում է, որ

¹⁰ «Հայաստանի Հանրապետության 2015 թվականի պետական բյուջեի մասին» ՀՀ օրենք, ՀՕ-192-Ն, 2014թ.

¹¹ Նույն տեղում

ճյուղային գերակայությունների շրջանակում մեծ կարևորություն ունի պետական աջակցությամբ գյուղատնտեսության ապահովագրության համակարգի ներդրումը:

Ընդհանուր առմամբ գյուղատնտեսության բյուջեի արդյունքը պայմանավորված է ոչ միայն բյուջետային ֆինանսավորման բացարձակ մեծությամբ, այլև դրա կառուցվածքով և հատկացումների օգտագործման արդյունավետության ցուցանիշներով: Դիցուկ, Այս տեսանկյունից, որպես գյուղատնտեսության պետական աջակցության գերակա ուղղություն, անհրաժեշտ է ներդնել գյուղատնտեսական ապրանք արտադրողների և պետության համաֆինանսավորումով, այսինքն՝ սուբսիդավորումով, ապահովագրական համակարգ: Այս տեսակետի հիմնավորումը հետևյալն է:

Կլիմայի փոփոխությունը և գյուղատնտեսության արդյունաբերականացումը թելադրում են մթնոլորտային երևույթներով պայմանավորված ռիսկերի կառավարման նոր մոտեցումներ: Դրանք դրսևորվում են երկու հիմնական ուղղություններով: Առաջինը՝ ռիսկերի կանխարգելման և հետևանքների մեղմացման ենթակառուցվածքային համակարգի զարգացումն է, իսկ երկրորդը՝ արդիական ապահովագրական մոդելների լայնամասշտաբ կիրառումը: Գործնականում առավել բարձր արդյունք է ապահովում վերոհիշյալ ուղղությունների խելամիտ համատեղումը:

Հայաստանի գյուղատնտեսության ոլորտում, եթե բնական ռիսկերի կանխարգելման և հետևանքների մեղմացման առումով որոշակի քայլեր կատարվում է, ապա գյուղատնտեսության ապահովագրումը դեռևս բացակայում է: Իրականությունն այն է, որ ոլորտի գյուղատնտեսության բարձր ռիսկայնությունը, համապատասխան նորմատիվային հիմքերի և մեթոդաբանության բացակայությունը, արգելակում է այս կարևոր գործիքի կիրառումը:

Հաշվի առնելով կատարված ուսումնասիրությունները, ՀՀ պետական բյուջեից կատարված փաստացի հատկացումները և դրանց կառուցվածքը աշխատանքում փորձել ենք մոտակա հեռանկարի համար առաջադրել բյուջետային հատկացումների նախընտրելի կառուցվածքը:

Մասնավորապես առաջարկում ենք ՀՀ պետական բյուջեով իրականացվող ծրագրերի կառուցվածքի բարելավման հետևյալ հիմնական ուղղությունները.՝

- «Գյուղատնտեսական կենդանիների արհեստական սերմնավորման» ծրագրի գումարների կտրուկ ավելացում, նպատակ ունենալով հանրապետությունում գյուղատնտեսական կենդանիների արհեստական սերմնավորում իրականացում դրանց ծախսերի առնվազն 50 %-ի սուբսիդավորմամբ: Մասնավոր կարգավիճակում գործող արհեստական սերմնավորման գործառույթ ունեցող կառույցների հետ համագործակցության ընդլայնում»:
- «Գյուղատնտեսական խորհրդատվական ծառայություններ» ծրագրի համար ներդրումների առնվազն 35-40 %-ով ավելացում, որը կնպատակաուղղվի Գյուղատնտեսության աջակցության մարզային կենտրոնների կողմից խորհրդատվության ծավալների ընդլայնմանը, խորհրդատուների նյութական շահագրգռվածության բարձրացմանը, ինչպես նաև շրջանառության հարկի վճարման հետևանքով կենտրոնների գործունեության շրջանակի կրճատման գործընթացի կանխմանը:
- Ընդլայնել «Պետական աջակցություն գյուղատնտեսական հողօգտագործողներին» ծրագրի ներդրումները՝ դրա միջոցները նպատակաուղղել նաև գարու, եգիպտացորենի սերմերով ապահովվածության մակարդակի բարձրացմանը,

ինչպես նաև սերմնաբուծությանը: Անհրաժեշտ է համարվում նաև բարձր լեռնային, լեռնային և սահմանամերձ գոտում վարելահողերի նպատակային օգտագործման մակարդակի բարձրացման, ինչպես նաև հողի մշակության համար հասցեական աջակցությունը:

- Շարունակել «Գյուղատնտեսության ոլորտին տրամադրվող վարկերի տոկոսադրույքների սուբսիդավորման» ծրագիրը և մեծացնել սուբսիդավորվող բաժնեմասը: Կարևոր է համարվում վարկավորման ժամկետների և տրամադրվող վարկերի գումարի ավելացումը:
- Համապատասխան ծրագրերը հիմք ունենալով ՀՀ պետական բյուջեով նախատեսել համարժեք միջոցներ «Գյուղատնտեսական հողատեսքերի պահպանում, բարելավում և ինժեներական կառույցների վերականգնում» ծրագրի համար:
- Գյուղատնտեսական կենդանիների տոհմային և մթերատու հատկանիշների վերականգնման կարևորությունից ելնելով առաջնահերթ է համարվում տոհմային անասնաբուծության զարգացման համար Տավարաբուծության զարգացման ծրագրի շրջանակներում տարաժամկետ վճարումից գոյացած միջոցներից բացի յուրաքանչյուր տարի ՀՀ պետական բյուջեից որոշակի միջոցների հատկացումը, որը հնարավորություն կտա յուրաքանչյուր տարի ներկրվող տոհմային կենդանիների գլխաքանակը ավելացնել 15-20 %-ով:
- Կարևոր է համարվում գյուղատնտեսության մեջ օգտագործվող հիմնական ռեսուրսների, մասնավորապես՝ հանքային պարարտանյութերի և դիզելային վառելանյութի մատչելի գներով գյուղատնտեսության մեջ տնտեսավարողներին մատակարարման համար ՀՀ պետական բյուջեում միջոցների նախատեսումը:
- Հիմնավորված է համարվում ՀՀ պետական բյուջեում տնտեսավարման ձևերի զարգացման, մասնավորապես հանրապետության գյուղական համայնքներում գյուղատնտեսական կոոպերացիայի խթանման ծրագրերի իրականացման համար միջոցների նախատեսումը: Նշվածը նոր մոտեցում է, այն կարող է էականորեն նպաստել տնտեսավարման ձևերի զարգացմանը:
- Կարևոր է նաև գյուղատնտեսական վարչական ռեգիստրի վարման համար ՀՀ պետական բյուջեից միջոցների նախատեսումը:
- Հեռանկարային է համարվում գյուղացիական տնտեսությունների հողերի միավորման ծրագրերի մշակումը և այդ ուղղությամբ ՀՀ պետական բյուջեից ներդրումների իրականացումը:
- Անհրաժեշտ է համարվում նաև խաղողի և պտղի և հատապտղի այգիների գույքագրման բյուջետային ծրագրերի իրականացումը:
- Կարևոր է համարվում նաև ագրաապահովագրության համար բյուջետային միջոցների նախատեսումը, որը հիմնականում նախատեսվում է ուղղել ապահովագրավճարների սուբսիդավորմանը:

Հիմք ունենալով ՀՀ պետական բյուջեով իրականացվող ծրագրերի կառուցվածքի բարելավման վերը նշված հիմնական ուղղությունները, աշխատանքում ներկայացվել է մոտակա հեռանկարի համար բյուջետային ծրագրերի համար կատարվող ներդրումների նախընտրելի կառուցվածքը:

Այս գլխի եզրափակիչ բաժնում ներկայացվել է ՀՀ պետական գնումների ընթացակարգը և գյուղատնտեսության ոլորտի առանձնահատկություններով պայմանավորված գնումների գործընթացում այլընտրանքային մոտեցումների անհրաժեշտությունը:

Հաշվի առնելով գյուղատնտեսության առանձնահատկությունները, մասնավորապես չնախատեսված միջոցառումների սահմանափակ ժամանակահատվածում իրականացումը, կարևորվում է բանակցային գործընթացի միջոցով գնումների իրականացումը: Սակայն տվյալ դեպքում խնդիր է այն, որ սահմանված ընթացակարգերի կատարումը պահանջում է զգալի ժամանակ, որը չի բխում անհետաձգելի միջոցառումների իրականացման անհրաժեշտությունից: Աշխատանքում սահմանվել է նշված անհետաձգելի միջոցառումների շրջանակը:

Առաջարկվում է ֆինանսավորման տվյալ ուղղության մեջ ներառել հետևյալ միջոցառումները: Վերջիններիս առաջարկվող շարքը և իրականացվող միջոցառումների շրջանակը ներկայցվում է 2-րդ աղյուսակում:

Աղյուսակ 2

«Գյուղատնտեսության ոլորտում արտակարգ իրավիճակները և դրանց մեղմմանն ուղղված ծրագրի»

Արտակարգ իրավիճակը	Արտակարգ իրավիճակի մեղմման միջոցառումները
Ցրտահարություններ, երբ վնասը գնահատվում է համախառն բերքի ավելի քան 75 %-ը, Ուժգին կարկտահարություն, երբ վնասը գնահատվում է համախառն բերքի ավելի քան 75 %-ը, Ջրհեղեղներ, ջրածածկում, երբ վնասը գնահատվում է համախառն բերքի ավելի քան 75 %-ը, Ուժգին քամի, պտտահողմ, փոթորիկ երբ վնասը գնահատվում է համախառն բերքի ավելի քան 75 %-ը	- բնական աղետի հետևանքների մեղմմանն ուղղված անհետաձգելի խորհրդատվության և տեղեկատվության տրամադրում, - կրկնացանքի համար սածիլների և սերմացուների ձեռք բերում և տրամադրում տուժած տնտեսություններին, - տնկիների ձեռք բերում և տրամադրում տուժած տնտեսություններին, - ցրտահարությունների հետևանքների մեղմման համար ռեսուրսների անհատույց կամ մատչելի գներով մատակարարում (հանքային պարարտանյութեր, թունաքիմիկատներ, դիզելային վառելանյութ և այլն), - դրամական օժանդակություն, - վարերի տոկոսադրույքի սուբսիդավորում,
Գյուղատնտեսական մշակաբույսերի առավել վտանգավոր, կարանտին հիվանդությունների և (կամ) վտանգավոր վնասատուների բռնկումներ Գյուղատնտեսական կենդանիների և մարդկանց համար առավել վտանգավոր հիվանդությունների օջախների բռնկումներ	- հիվանդությունների և վնասատուների դեմ պայքերի և հետևանքների մեղմմանն ուղղված անհետաձգելի խորհրդատվության և տեղեկատվության տրամադրում, - գյուղատնտեսական մշակաբույսերի հիվանդությունների և վնասատուների դեմ պայքարի անհետաձգելի միջոցառումների իրականացում, - վարակի օջախներում կարանտինի սահմանում, - վնասատուներով և հիվանդություններով վարակված բույսերի մնացորդների քանդում և ոչնչացում, - գյուղատնտեսական կենդանիների և մարդկանց համար առավել վտանգավոր համարվող հիվանդությունների դեմ պայքարի և հիվանդությունների հետևանքների մեղմմանն ուղղված անհետաձգելի միջոցառումների իրականացում, - գյուղատնտեսական կենդանիների հիվանդությունների և վարակի օջախներում անհետաձգելի միջոցառումների իրականացում, - վարակի օջախներում կարանտինի սահմանում, - վտանգավոր հիվանդություններով վարակված կենդանիների հարկադիր սպանող կամ ոչնչացում, - կենդանիների առավել վտանգավոր հիվանդություններից կորուստ կրած տնտեսությունների վնասի մի մասի փոխհատուցում, - կենդանիների գլխաքանակի կորստի վերականգնման համար տրամադրվող նպատակային վարկերի տոկոսադրույքի սուբսիդավորում:

Գնումների գործընթացում այլընտրանքային մոտեցման կիրառման նպատակով անհրաժեշտ է համարվում գյուղատնտեսության ոլորտի պետական կառավարման հանրապետական մարմնի համակարգում գործող հիմնադրամին ՀՀ պետական բյուջեով նախատեսված միջոցների հատկացում հատուկ հաշվին, որը պետք է ծախսվի արտակարգ իրավիճակներում՝ անհետաձգելի միջոցառումների իրականացման համար: Տարվա ընթացքում միջոցները չծախսվելու դեպքում այն վերադարձվում է ՀՀ պետական բյուջե: Սկզբնական փուլում այդ գումարը կարելի է ընդունել գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի 1.0 %-ի չափով, որը կկազմի 915-930 մլն դրամ: Հիմնադրամին պետք է հնարավորություն տրվի այդ գումարը որպես ցպահանջ ավանդ դնել բանկում և ստացված դեպոզիտային տոկոսները նույնպես ուղղել արտակարգ իրավիճակների կանխմանն և հետևանքների մեղմմանը:

Առաջարկվող մոտեցումը հնարավոր կլինի կիրառել բնական աղետներից գյուղատնտեսության ոլորտի վնասների գնահատման միասնական մեթոդական մոտեցման առկայության և կիրառման դեպքում: Վերջինիս ուղղությամբ կոնկրետ առաջարկությունները ներկայացված են աշխատանքի եզրափակիչ գլխին վերաբերող մասում:

Ատենախոսության երրորդ՝ **ՀՀ գյուղատնտեսության ոլորտի բյուջետային ծրագրերի արդյունավետության բարձրացման հիմնական ուղղությունները** գլխում կարևորվել է՝ ծրագրերի տնտեսական արդյունավետության գնահատումը, գյուղատնտեսության ոլորտին բնական աղետների պատճառած վնասների գնահատման հիմնավորված մեթոդական մոտեցման կիրառումը, գյուղատնտեսության վիճակագրության վարումը որպես ճյուղի բյուջետային ծախսերի արդյունավետության բարձրացման գործիք: Դիտարկվել է արդյունքներին ուղղված բյուջետավորումն որպես ագրարային հատվածի արդյունավետության բարձրացման կարևոր ուղի:

Գյուղատնտեսության ոլորտի բյուջետային ծրագրերի տնտեսական արդյունավետության գնահատումն առանձնահատուկ նշանակություն ունի պետության ագրարային քաղաքականության արդյունավետության գնահատման համար: ՀՀ պայմաններում այս խնդիրը բավարար լուծում չի ստացել, քանի որ միջազգային առումով կիրառվող մեթոդները դժվար է տեղայնացնել, քանի որ Ազգային վիճակագրական ծառայությունը գյուղատնտեսության ապրանքային արտադրանքի, արտադրական ծախսերի և եկամտի տվյալներ չի հրապարակում: Միակ ելքը հարցումների կամ ընտրանքային հետազոտությունների միջոցով անհրաժեշտ ելակետային ցուցանիշների բազայի ստեղծումն է: Բայց այդ տվյալների հիման վրա բյուջետային ծրագրերի տնտեսական արդյունավետության ամբողջական գնահատում դժվար է իրականացնել: Դրանում համոզվելու համար աշխատանքում ներկայացվել է ագրարային ոլորտի բյուջետային ծրագրերի տնտեսական արդյունավետության գնահատման առավել կիրառական մեթոդաբանությունը: Խոսքը վերաբերում է պետական աջակցության ֆինանսական արդյունքի (ՖԱ) հաշվարկմանը.

ՖԱ=ՀԱ (կամ ԱպԱ)*ԸՊԱ/ԾՀԱ (կամ ԾԱպԱ),

որտեղ՝ **ՖԱ**- պետական աջակցության ֆինանսական արդյունքն է,

ՀԱ - գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքն է,

ԱպԱ- գյուղատնտեսության ապրանքային արտադրանքն է,

ԸՊԱ-ընդամենը պետական աջակցության գումարն է,

¹² <http://waw.sworld.com.ua/konfer31/189.pdf>

ԾՀԱ-համախառն արտադրանքի վրա կատարված ծախսերն է,
ԾԱպԱ-ապրանքային արտադրանքի վրա կատարված ծախսերն է:

Այս հաշվարկի հիմքում այն մոտեցումն է, որ արտադրության մեջ առանց տարբերակման օգտագործվում է արտադրողի սեփական և բյուջետային ներդրումները: Ուստի բյուջետային աջակցության տնտեսական արդյունքը (ԲԱ) կարելի է որոշել հետևյալ բանաձևով.

ԲԱ = ՖԱ/ԸՊԱ

Ինչպես նշվեց ՀՀ ԱՎԾ-ի կողմից վերոհիշյալ ելակետային տվյալների հավաքագրում և հրապարակում չի կատարվում, սակայն զուտ փորձագիտական և պայմանական մոտեցումներով կատարվել է գյուղատնտեսության բյուջետային ծրագրերի տնտեսական արդյունավետության գնահատման հաշվարկ (աղյուսակ 3):

Հաշվարկային տվյալները վկայում են, որ բյուջետային աջակցության տնտեսական արդյունքն ըստ համախառն արտադրանքի դիտարկվող ժամանակահատվածում ունեցել է աճի միտում, իսկ ըստ ապրանքային արտադրանքի որոշակի աճ է գրանցվել 2012թ.-ին, 2013թ. առկա է փոքր նվազում, իսկ հետագա տարիներին շատ փոքր աճ է արձանագրվել:

Գյուղատնտեսության ոլորտին բնական աղետներից պատճառված վնասների հետևանքների մեղմմանն ուղղված բյուջետային ծրագրերի արդյունավետության ապահովման համար չափազանց կարևորվում է այդ աղետներից պատճառված տնտեսական վնասի գնահատումը: Վերջինիս իրականացման համար անհրաժեշտ է վնասի գնահատման հիմնավորված և միասնական մեթոդական մոտեցման կիրառում: Խնդրի կարևորություններից ելնելով, կատարված ուսումնասիրությունները հիմք ունենալով, աշխատանքի շրջանակներում փորձ է արվել առաջարկել բնական աղետներից գյուղատնտեսությանն պատճառած տնտեսական վնասի գնահատման մեթոդական մոտեցումներ:

Բուսաբուծության ճյուղում վնասի գնահատման համար առաջարկվում է կիրառել հետևյալ մեթոդաբանությունը: Դաշտային մշակաբույսերի համար վնասի գնահատման համար կիրառել հետևյալ բանաձևը.

$$V_{n_1} = S \times F_{\text{միջ}} \times K_{\text{վ}} \times Q$$

որտեղ՝ V_{n_1} -ն՝ վնասի չափն է այն դեպքում, երբ վնասվում են մշակաբույսերը և վերականգնումը տվյալ տարվա համար հնարվոր չէ, դրամ,

S -ն՝ վնասված ցանքատարածությունն է, հա,

$F_{\text{միջ}}$ -ը՝ տվյալ դաշտային մշակաբույսի, տվյալ համայնքի (կամ տարածաշրջանի) միջին բերքատվությունն է վերջին 5 տարիների համար, g/հա,

$K_{\text{վ}}$ -ն՝ վնասվածության գործակիցն է, հիմք է ընդունվում վնասվածության %-ային գնահատականը հանձնաժողովի կողմից,

Q -ն՝ տվյալ մշակաբույսի 1 ցենտների իրացման գինն է գյուղատնտեսությունում տնտեսավարողների (գյուղացիական տնտեսությունների) կողմից, դրամ:

$$V_{n_2} = S \times (V_{\text{վժ}} + F_{\text{միջ}} \times K_{\text{վի}} \times Q)$$

որտեղ՝ V_{n_2} -ն՝ վնասի չափն է այն դեպքում, երբ վնասվում են մշակաբույսերը և վերականգնումը տվյալ տարում հնարավոր է, դրամ,

$V_{\text{վժ}}$ -ն՝ վնասից հետո վերականգնման աշխատանքների համար պահանջվող ծախսերն են 1 հա-ի հաշվով, դրամ,

$K_{\text{վ}}$ -ն՝ վերականգնումից հետո սպասվող միջին բերքից պակաս սպասվող բերքի գնահատման գործակիցն է, հիմք է ընդունվում պակաս սպասվող բերքի %-ային գնահատականը, որը տրվում հանձնաժողովի կողմից

Աղյուսակ 3

Գյուղատնտեսության բյուջետային ծրագրերի տնտեսական արդյունավետության գնահատման հաշվարկային տվյալներ

	Ցուցանիշները	Չափի միավորը	2011թ.	2012թ.	2013թ.	2014թ.	2015թ.
1.	Գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքը ¹³	մլրդ դրամ	795.0	841.5	919.1	993.5	1002.2
2.	Գյուղատնտեսության ապրանքային արտադրանքը ¹⁴	մլրդ դրամ	445.2	472.1	518.3	558.3	565.2
3.	Գյուղատնտեսության բյուջետային հատկացումները	մլրդ դրամ	42.4	21.9	21.9	23.8	29.1
4.	Համախառն արտադրանքի ծախսերը ¹⁵	մլրդ դրամ	596.2	614.0	643.3	685.5	681.5
5.	Ապրանքային արտադրանքի ծախսերը ¹⁶	մլրդ դրամ	378.4	387.1	419.8	446.6	446.5
6.	Պետական աջակցության ֆինանսական արդյունքը (ըստ համախառն արտադրանքի)	մլրդ դրամ	56.5	30.0	31.3	34.5	42.8
7.	Պետական աջակցության ֆինանսական արդյունքը (ըստ ապրանքային արտադրանքի)	մլրդ դրամ	49.9	27.0	27.0	29.8	36.8
8.	Բյուջետային աջակցության տնտեսական արդյունքը 1 մլրդ դրամի հաշվով (ըստ համախառն արտադրանքի)	մլրդ դրամ	1.33	1.37	1.43	1.45	1.47
9.	Բյուջետային աջակցության տնտեսական արդյունքը 1 մլրդ դրամի հաշվով (ըստ ապրանքային արտադրանքի)	մլրդ դրամ	1.17	1.24	1.23	1.25	1.26

Բազմամյա տնկարկների համար վնասի հաշվարկը առաջարկվում է կատարել հետևյալ բանաձևով.

$$V_{p_1} = S \times F_{\text{միջ}} \times K_{\text{վ}} \times Q$$

Որտեղ՝ V_{p_1} -ն՝ վնասի չափն է այն դեպքում, երբ վնասվում է բազմամյա տնկարկի բերքը տվյալ տարում, և վնասը հետագա տարիների բերք վրա էական ազդեցություն չի ունենում, դրամ, S -ի՝ վնասված տարածությունն է, հա,

¹³ Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, 2015թ., էջ 290: ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2015թ. հունվար-դեկտեմբերին: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան 2016թ., էջ 18

¹⁴ Գյուղատնտեսական մթերքների իրացումը (օգտագործումը) գյուղացիական տնտեսությունների կողմից 2014թ.: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, 2015թ., էջ 2: Ապրանքայնության միջին կշռված մակարդակը 2011թ. 56.0%, 2012թ. 56.1%, 2013թ. 56.4%, 2014թ. 56.2%

¹⁵ Ծախսերը հաշվարկվել է համախառն արտադրանքի արժեքի 2011թ. 75.0%, 2012թ. 72.0%, 2013թ. 70.0%, 2014թ. 69 %, 2015թ. 68 %

¹⁶ Ծախսերը հաշվարկվել է ապրանքային արտադրանքի արժեքի 2011թ. 85.0%, 2012թ. 82.0%, 2013թ. 81.0%, 2014թ. 80 %, 2015թ. 79 %

$F_{\text{միջ}}$ -ը՝ տվյալ բազմամյա տնկարկի, տվյալ համայնքի (կամ տարածաշրջանի) միջին բերքատվությունն է վերջին 5 տարիների համար, ց/հա,

$K_{\text{վ}}$ -վնասվածության գործակիցն է (տվյալ տարվա համար), հիմք է ընդունվում վնասվածության %-ային գնահատականը, տրվում է հանձնաժողովի կողմից,

q -ն՝ տվյալ պտղի կամ հատապտղի 1 ցենտների իրացման գինն է գյուղատնտեսությունում տնտեսավարողների (գյուղացիական տնտեսությունների) կողմից, դրամ:

$$V_{P_2} = S \times q \times (F_{\text{միջ}} \times K_{\text{վ}} + F_{\text{միջ}} \times K_{\text{վ-2տարի}} \times \tau_q + F_{\text{միջ}} \times K_{\text{վ-3տարի}} \times \tau_q + \dots + F_{\text{միջ}} \times K_{\text{վ-n-տարի}} \times \tau_q)$$

Որտեղ՝ V_{P_2} -ն՝ վնասի չափն է այն դեպքում, երբ վնասվում է բազմամյա տնկարկի բերքը տվյալ տարում, և դրա հետևանքները շարունակվում են հետագա տարիներին, դրամ,

$K_{\text{վ-2տարի}}$, $K_{\text{վ-3տարի}}$, ... $K_{\text{վ-n-տարի}}$ -վնասի հետևանքով հաջորդող տարիներին պակաս սպասվող բերքի գնահատման գործակիցն է, տրամադրվում է հանձնաժողովի կողմից,

τ_q -ն՝ գործակից է, որը որոշվում է տվյալ գյուղատնտեսական մթերքի իրացումից ստացված շահույթի և հասույթի հարաբերակցությամբ, տրամադրվում է հանձնաժողովի կողմից,

$$V_{P_3} = S \times F_{\text{միջ}} \times q + S \times \tau_{\delta} + S \times F_{\text{միջ}} \times q \times F_{\text{տարի}}$$

V_{P_3} -ն՝ վնասի չափն է այն դեպքում, երբ վնասվում է բազմամյա տնկարկն ամբողջությամբ, առկա է տվյալ տարվա բերքի ամբողջական կորուստ և պահանջվում ամբողջությամբ նոր այգետնկում իրականացնել, դրամ,

τ_{δ} -ն՝ տվյալ բազմամյա տնկարկի հա-ի հիմնման ծախսերը, դրամ,

$F_{\text{տարի}}$ -ն՝ նորատունկ այգին բերքատվության մեջ մտնելու ժամկետը, տարի:

Անասնաբուծության ճյուղում վնասի գնահատման համար առաջարկվում է կիրառել հետևյալ բանաձևերը.

$$V_{U_1} = U_q \times (q - \tau_{\delta} \times q_1)$$

Որտեղ՝ V_{U_1} -ն՝ վնասի չափն է գյուղատնտեսական կենդանու անկման դեպքում, դրամ,

U_q -ն՝ անկած անասնազխաքանակն է, գլուխ,

q -ն՝ անկած տվյալ անասնազխաքանակի շուկայական գինն է, դրամ,

τ_{δ} -ն՝ անասնազխաքանակի անկումից հետո օգտահանման ենթակա ենթամթերքի զանգվածն է 1 գլխի հաշվով, կգ,

q_1 - օգտահանված ենթամթերքի 1 կգ-ի շուկայական գինը, դրամ:

$$V_{U_2} = U_{q_{\delta}} \times (U_{\text{միջ}} \times K_{\text{վ}} \times q_{\text{մթերք}})$$

Որտեղ՝ V_{U_2} -վնասի չափն է մթերատվության անկման դեպքում, դրամ,

$U_{q_{\delta}}$ -ն՝ մթերատվության անկում դրսևորած գյուղատնտեսական կենդանու տվյալ տեսակի անասնազխաքանակն է, գլուխ,

Մ_{տիջ} -ն միջին մթերատվության ցուցանիշն է վերջին 5 տարիների համար, կաթնատվություն, քաշաճ, կգ
K_վ -ն՝ մթերատվության կրճատման գործակիցն է, հիմք է ընդունվում մթերատվության կրճատման %-ային գնահատականը, տրվում է հանձնաժողովի կողմից,
Գ_{մթերք} -ն՝ մթերքի 1 կգ-ի շուկայական գինն է 1 կգ-ի համար:

Առաջարկված մեթոդական մոտեցումները կարող են երաշխավորել բնական աղետներից գյուղատնտեսության ոլորտին պատճառած տնտեսական վնասների հիմնավորված գնահատման և ելակետ կհանդիսանա այդ վնասների մեղմմանն ուղղված հիմնավորված պետական բյուջետային ծրագրերի մշակման և իրականացման համար: Առաջարկվող մեթոդական մոտեցումները կարևոր են նաև բնական աղետների պատճառներով գյուղատնտեսության ոլորտին հասցված տնտեսական վնասների մեղմմանն ուղղված բյուջետային ծրագրերի իրականացման ընթացքի մոնիթորինգի կազմակերպման գործընթացում:

Այս գլխում ուսումնասիրվել է գյուղատնտեսության վիճակագրության վարման համակարգը և վերջինիս կատարելագործումը դիտարկվել որպես ճյուղի բյուջետային ծախսերի արդյունավետության բարձրացման գործիք:

Տնտեսության ճյուղերի վիճակագրության համակարգում առանձնակի բարդություն ունի գյուղատնտեսության վիճակագրությունը: Աշխատանքում տրվել է նշվածը պայմանավորող գործոնները:

ՄԱԿ-ի Պարենի և գյուղատնտեսության կազմակերպության (ՊԳԿ) ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ գյուղատնտեսության վիճակագրության կատարելագործումը միջազգային առումով ևս կարևոր հիմնախնդիր է: Այդ նկատառումով, ՊԳԿ-ի Գյուղատնտեսության կոմիտեի 23-րդ նստաշրջանը ընդունել է 2012թ. սկսյալ, 15 տարվա գործողությունների ծրագիր, որտեղ կարևորվում է նաև ազգային մակարդակով գյուղատնտեսության վարչական ռեգիստրի վարման անհրաժեշտությունը¹⁷:

«Ը գյուղատնտեսության ոլորտում պետական բյուջեի շրջանակներում և այլ ծրագրերի արդյունավետ իրականացումը պահանջում է առանձին տնտեսավարող սուբյեկտների, համայնքների, տարածաշրջանների, մարզերի և ազգային մակարդակով արտադրության գործոնների և արդյունքների վերաբերյալ վիճակագրական տվյալների անընդհատ նորացվող բազայի (շտեմարանի) ստեղծում: Հետևաբար գյուղատնտեսության վիճակագրությունը առավել համակարգված ու ամբողջական դարձնելու համար կարևոր խնդիր է գյուղատնտեսական վիճակագրական ռեգիստրի վարումը: Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2002 թվականի սեպտեմբերի 5-ի N 1516-Ն որոշմամբ¹⁸ «Վարչական վիճակագրական

¹⁷ Совершенствование статистики в целях обеспечения продовольственной безопасности и устойчивого развития сельского хозяйства и сельских районов.// ФАО, Двадцать третья сессия, Рим, 21-25 мая 2012 года. <http://www.fao.org/docrep/meeting/025/md309R.pdf>

¹⁸ ՀՀ կառավարության 2002թ. սեպտեմբերի 5-ի «ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության աշխատակազմ» պետական կառավարչական հիմնարկ ստեղծելու, ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության կանոնադրությունը և աշխատակազմի կառուցվածքը հաստատելուն մասին» N1516-Ն որոշում

ռեգիստրի վարումը» ընդգրկված է Հայաստանի Հանրապետության գյուղատնտեսության նախարարության գործառույթների թվում, սակայն 2015 թվականի Հայաստանի Հանրապետության պետական բյուջեով, ինչպես նաև 2015-2017 թվականների պետական միջնաժամկետ ծախսերի ծրագրով նշված գործառույթի իրականացման համար ֆինանսական միջոցներ չեն նախատեսվել:

Աշխատանքում Հայաստանի Հանրապետության գործող օրենսդրության և միջազգային փորձին համապատասխան ներկայացվել է ռեգիստրի վարման հիմնական պահանջները, այդ համակարգի ներդրման մեխանիզմներն ու միջոցառումները, դրանց կառուցվածքը: Վարչական ռեգիստրի ներդրման ծախսերը առաջին տարում հաշվարկվել է 53.5 մլն դրամ, աշխատանքում ըստ առանձին միջոցառումների տրվել է ծախսերի նախահաշիվը:

Ատենախոսությունում գնահատվել է գյուղատնտեսության ոլորտի բյուջետային միջոցների արդյունավետ օգտագործման տեսանկյունից վարչական ռեգիստրի ներդրումից ակնկալվող արդյունքները:

Գյուղատնտեսական վիճակագրական ռեգիստրի ստեղծումը և վարումը կարևոր պայմաններ է ստեղծում ոլորտի վերաբերյալ տեղեկատվության լիարժեքության ապահովման և հավաստիության մակարդակի բարձրացման համար, իսկ վերջինս առաջնահերթ նախապայման է գյուղատնտեսության պետական աջակցության ծրագրերի որակի և բյուջետային ծախսումների արդյունավետության բարձրացման համար:

Աշխատանքի տվյալ գլխի եզրափակիչ բաժնում գյուղատնտեսության ոլորտի արդյունավետության բարձրացման կարևոր ուղի է դիտարկվել արդյունքներին ուղղված բյուջետավորումը:

Տնտեսության ագրարային հատվածի բյուջետային ծախսերի արդյունավետության բարձրացումը բյուջետային պլանավորման և ագրարային քաղաքականության կարևոր գերակայություններից է: Պետությունը պատասխանատվություն է կրում ոչ միայն հարկատուների միջոցները նպատակային օգտագործելու, այլև սոցիալ-տնտեսական առումով հիմնավորված գյուղատնտեսության աջակցության ծրագրերի իրականացման համար: Այս պահանջներն առավել ևս հրատապ են համեմատաբար սուղ բյուջետային միջոցների և գյուղատնտեսության աջակցության հարաճուն պահանջների առկայության պայմաններում: Միանգամայն տրամաբանական է, որ բյուջետային ծախսերի արդյունքը պետք է լինի չափելի, հավաստի և հանրության առաջնային կարիքների բավարարմանը նպատակաուղղված:

Հանրային ֆինանսների պարագայում «արդյունավետություն» հասկացությունն ունի որոշակի առանձնահատկություն: Այս դեպքում հանրությանը բյուջետային ծառայությունների տրամադրումը ուղղակիորեն գնահատվում է սոցիալական արդյունքով և սուսկ անուղղակի տնտեսական արդյունավետությամբ: Բյուջետային ծախսերի տնտեսական արդյունավետության ապահովումը առավելապես կարևորվում է գյուղատնտեսության պետական աջակցության ոլորտում, քանի որ իրականացվող ծրագրերի գերակշռող մասն ուղղակիորեն նպատակաուղղված են գյուղատնտեսական արտադրանք արտադրողների արտադրա-ֆինանսական գործունեության բարելավմանը:

Բյուջեի կարգավորման իրավա-օրենսդրական փաստաթղթերում բյուջետային ծախսերի արդյունավետության մասին որևէ ակնարկ չկա: Մինչդեռ միջազգային փորձը ցույց է տալիս, որ բյուջետային գործընթացը նպատակաուղղվում է

բյուջետային ծախսերի արդյունավետության շեշտադրմանը և զարգանում արդյունքներին ուղորդված բյուջետավորման (ԱՌԻԲ) համակարգի ներդրման ուղիով¹⁹:

Գյուղատնտեսական արտադրության արդյունավետությունը բնութագրվում է արդյունքային ցուցանիշների համակարգով, որոնցից առավել կարևոր են միավոր տարածությունից ստացվող զուտ եկամուտը և եկամտաբերության մակարդակը: Այդուհանդերձ, դեռևս գյուղատնտեսական մշակաբույսերի մշակության արդյունավետությունը գնահատող միասնական ընդհանրական ցուցանիշ գոյություն չունի: Այս նկատառումով, առաջարկում ենք տնտեսական արդյունավետությունը գնահատել ընդհանուր ինտեգրալ ցուցանիշի հիման վրա մշակաբույսերի աստիճանակարգման միջոցով: Այդ նպատակով կարելի է ընտրել տվյալ արտադրական կամ տարածքային միավորի հիմնական մշակաբույսերի համար մեկից ավելի համադրելի ցուցանիշներ և կատարել դրանց աստիճակարգում՝ նախ յուրաքանչյուր ցուցանիշի, իսկ հետո՝ ընդհանրացված ցուցանիշի համար: Աստիճանակարգումը առաջարկվում է կատարել հետևյալ մեթոդաբանությամբ. Ցուցանիշի ամենափոքր արժեքը գնահատել 100 միավոր և աճողական կարգով հաշվարկել մյուս մշակաբույսերի բալերը: Այնուհետև՝ յուրաքանչյուր մշակաբույսի համար ընտրված ցուցանիշների բալերի հանրագումարով կատարվել է վերջնական աստիճանակարգում: Տվյալ դեպքում նպատակահարմար ենք գտել արդյունավետության գնահատման համար ընտրել երկու ցուցանիշ. այն է՝ մեկ հեկտարի հաշվով համախառն արտադրանքի և զուտ եկամտի արժեքները և ըստ այդմ կատարել մշակաբույսերի աստիճանակարգում: Կախված հետազոտության նպատակից կարելի է ցուցանիշները փոփոխել կամ ավելացնել: Օրինակ, աշխատուժի անբավարարության, ինչպես նաև ավելցուկային աշխատուժի զբաղվածության ապահովման հիմնախնդիրների դեպքում, կարելի է ընտրել նաև մեկ հեկտարի հաշվով աշխատանքային ծախսումների ցուցանիշը, իսկ ոռոգման ջրի խնայողության հիմնախնդրի դեպքում՝ 1000 մ.խ. ոռոգման ջրի հաշվով գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքը և այլն: Տվյալ դեպքում մեր նպատակն է առավել նպատակային ու արդյունավետ դարձնել գյուղատնտեսության պետական աջակցության կամ բյուջետային ծախսերի համակարգը և հասնել արտադրողների եկամուտների ավելացման ու գյուղական աղքատության նվազեցման: Խնդրի այս դրվածքի պարագայում ընտրված ցուցանիշները միանգամայն համարժեք են և բյուջետային աջակցությունը առավել նպատակահարմար է ուղորդել առավել բարձր վարկանիշ ունեցող մշակաբույսերի արտադրության ավելացմանը: Ըստ տնտեսական արդյունավետության ցուցանիշի գյուղատնտեսական մշակաբույսերի աստիճանակարգման արդյունքները **«Տավուշի մարզի օրինակով ներկայացված է 4-րդ աղյուսակում:**

¹⁹Заболотнева, Л. К вопросу об эффективности и результативности бюджетных расходов / Л. Заболотнева, Е. Захарченко // Бюджет и финансы. – 2009. – № 2. – С. 2-6

Գյուղատնտեսական մշակաբույսերի աստիճանակարգը ըստ տնտեսական արդյունավետության ց

Մշակաբույսը	Ըստ տնտեսական արդյունավետության ցուցանիշների գյուղատնտեսական մշակաբույսերի բալային գնահատումը							
	Համախառն արտադրանքը 1 հա-ից			Զուտ եկամուտը 1 հա-ից			Ընդհանուր բալերը	Զբաղեցրած տեղը
	տեղը	հազ. դրամ	բալ	տեղը	հազ. դրամ	բալ		
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Տանձ	2	2 232.0	533.2	1	1 890.8	1 268.1	1 801.3	1
Գլուխ սոխ	1	3 054.0	729.6	2	1 351.0	906.1	1 635.7	2
Վարունգ	4	2 179.4	520.6	3	1 269.6	851.5	1 372.1	3
Դեղձ	5	1 900.0	453.9	4	1 242.0	833.0	1 286.9	4
Կաղամբ	3	2 205.1	526.8	5	860.1	576.8	1 103.6	5
Լոբի (հատիկ)	9	1 336.0	319.2	6	856.0	574.1	893.3	6
Լոլիկ	7	1 596.3	381,3	7	686.5	460.4	841.8	7
Խաղող	8	1 505.0	359.5	8	660.4	442.9	802.5	8
Կարտոֆիլ	6	1 846.5	441.1	9	335.5	225.	666.1	9
Եգիպտացորեն	10	860.4	205.5	10	286.3	192.0	397.6	10
Աշնանացան գորեն	11	418.6	100.0	11	149.1	100.0	200.0	11

Կատարված հաշվարկները ցույց են տալիս, որ դիցուկ ՀՀ Տավուշի մարզում առավել բարձր արդյունավետություն են ապահովում պտղատու և բանջար-բոստանային մշակաբույսերը: Մինչդեռ ներկայումս իրականացվող բուսաբուծության սուբսիդավորման գումարների զգալի մասն ուղղորդվում է հացահատիկային մշակաբույսերին, որի մշակությունից մեկ հեկտարի հաշվով ստացվող համախառն արտադրանքի և զուտ եկամտի ցուցանիշը ամենափոքրն է:

Երկար տարիների կտրվածքով գյուղատնտեսական մշակաբույսերի մշակության արդյունավետության գնահատման ինտրալ ցուցանիշ առաջարկվում է հաշվարկել հետևյալ բանաձևով²⁰:

$$I_n = \sqrt[n]{R_1 * k_1 + R_2 * k_2 + \dots + R_n * k_n}_{\text{ԵԳ}}$$

որտեղ՝ I_n -ն՝ n -րդ տարում տնտեսական արդյունավետության ինտեգրալային ցուցանիշն է,

R_n -ը՝ 1 հա մշակաբույսերի ցանքատարածությունից կամ բազմամայա տնկարկներից եկամտի հաշվարկային ցուցանիշն է,

k_n -ը՝ գործակից է, որը որոշում է n -րդ տարում ցուցանիշի նշանակությունը, որի գումարը հավասարվում է միավորի (եթե

²⁰ Заболотнева, Л. К вопросу об эффективности и результативности бюджетных расходов / Л. Заболотнева, Е. Захарченко // Бюджет и финансы. – 2009. – № 2. – с. 2-6

հետազոտությունը կատարվում է 10 տարվա համար, ապա յուրաքանչյուր գործակցի նշանակությունը հավասար է 0.1-ի):

Գյուղատնտեսության ոլորտի բյուջետային ծրագրերի արդյունավետության գնահատման առաջարկվող մոտեցումներից է նաև երկարատև ժամանակահատվածում ոլորտին տրամադրվող բյուջետային միջոցների քանակական ազդեցության գնահատումը տնտեսության, մասնավորապես գյուղատնտեսության ոլորտի արդյունքային ցուցանիշների վրա: Ատենախոսության շրջանակներում կատարվել են հաշվարկներ՝ մեկ շնչի հաշվով համախառն ներքին արդյունքի մեծության, գյուղական բնակավայրերում մեկ շնչի հաշվով եկամուտների մակարդակի, ինչպես նաև գյուղատնտեսական մթերքների իրացումից և համայնքում վարձու աշխատանքից ստացվող եկամուտների մակարդակի վերաբերյալ: Նշված արդյունքային ցուցանիշների հիման վրա կատարված հաշվարկները ցույց են տալիս, որ վերջիններիս վրա գյուղատնտեսության ոլորտում կատարվող բյուջետային ներդրումների ազդեցությունը եղել է չափազանց փոքր: Դա վկայում է գյուղատնտեսության ոլորտում բյուջետային ծրագրերի կատարելագործման, դրանց ուղղությունների և կիրառվող մեխանիզմների վերանայման անհրաժեշտության մասին: Այդ առումով առաջարկվում է բյուջետային ծրագրերի բարելավման հետևյալ մոտեցումները:

Նախ, կարևոր է համարվում ներկայումս իրականացվող ռեսուրսների մատչելիությանն ուղղված ծրագրերի (հանքային պարարտանյութերի, դիզելային վառելանյութի) իրականացման թափանցիկության ապահովումը, մատակարարման գործընթացում կոռուպցիոն ռիսկերի բացառման և ռեսուրսների երաշխավորված որակի ապահովման մեխանիզմների մշակումը և կիրառումը:

Կարևոր է համարվում նաև գյուղատնտեսական կենդանիների տոհմային և մթերատու հատկանիշների բարելավման ծրագրերի կատարելագործումը, այստեղ առանձնակի ուշադրություն դարձնելով ծրագրերի արդյունքային ցուցանիշներին, ուշադրություն դարձնելով նաև անասնապահության ներքին ռեսուրսների վերարտադրության ապահովմանը և արհեստական սերմնավորման գործընթացի մեխանիզմների կատարելագործմանը և ծավալների ընդլայնմանը:

Կատարելագործման անհրաժեշտություն ունի նաև գյուղատնտեսական կենդանիների հակահամաճարակային միջոցառումների ծրագիրը, այս առումով կարևորվում է իրականացված միջոցառումների մոնիթորինգի համակարգի կատարելագործումը, անասնաբույժ մասնագետների համալրումը և որակավորման բարձրացումը: Ժամանակն է տնտեսավարողների որոշ խմբերի համար վճարովի ծառայությունների մատուցումը, արդյունքում անասնաբույժների նյութական խրախուսման մեխանիզմների կիրառումը և համակարգի բազայի համալրումը և արդիականացումը:

Գյուղատնտեսության մրցունակության բարձրացման և բյուջետային ծրագրերի արդյունավետության առումով կարևորվում է վարկերի տոկոսադրույքների սուբսիդավորման ծրագրի ծավալների ընդլայնումը, վարկերի մայր գումարի ավելացումը և վարկավորման ժամկետների երկարացումը, նպատակ ունենալով վերջինս նպատակաուղղել զարգացման ծրագրերի իրականացմանը, արդիական տեխնոլոգիաների ներդրմանը:

Գյուղատնտեսության կայունության ապահովման համար կարևորվում է բյուջետային աջակցության միջոցով գյուղատնտեսությունում ապահովագրական համակարգի ներդրման գործընթացի կազմակերպումը:

Գյուղատնտեսության տեխնիկական հագեցվածության գործընթացի արդյունավետ իրականացումը պահանջում է տեխնիկայի մատակարարման լիզինգային մեխանիզմներում կանխավճարի սուբսիդավորման կիրառումը:

Գյուղատնտեսության ռեսուրսային ներուժի արդյունավետ օգտագործման, ոլորտում տնտեսավարողների համար գործունեության հավասար պայմանների ստեղծման համար առաջարկվում է սահմանային և բարձր լեռնային բնակավայրերում, մասնագիտացման նախընտրելի ուղղություններից ելնելով արտադրության սուբսիդավորման բյուջետային ծրագրերի իրականացումը:

Վերը նշված և աշխատանքում առաջադրված բյուջետային ծրագրերի կատարելագործման ուղղությունների կիրառումը կնպաստի գյուղատնտեսության ոլորտում բյուջետային հատկացումների տնտեսական արդյունավետության բարձրացմանը:

ԵԶՐԱԿԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Հայաստանի Հանրապետությունում գյուղատնտեսության ոլորտի բյուջետային ներդրումների օգտագործման տնտեսական արդյունավետության բարձրացման ուղղությամբ իրականացված ուսումնասիրությունների արդյունքում հանգել ենք որոշակի եզրակացությունների, որոնք, հիմնականում, հետևյալն են.

1. Գյուղատնտեսության ոլորտում ծառացած բազմաթիվ խնդիրներն իրենց բարդությամբ և ընդգրկվածությամբ այնպիսին են, որ դրանց լուծումն առանձին տնտեսավարողների միջոցով գործնականում անհնարին է: Հետևաբար, հաշվի առնելով գյուղատնտեսության կարևորությունը երկրի տնտեսության, գյուղական բնակավայրերում զբաղվածության ապահովման և եկամուտների ձևավորման, գյուղական բնակավայրերի զարգացման, արտաքին ապրանքաշրջանառության հաշվեկշռի բարելավման և, ամենակարևորը, երկրի պարենային անվտանգության ապահովման գործում, անհրաժեշտություն է դառնում ոլորտի համակողմանի պետական աջակցությունը:
2. ՀՀ գյուղատնտեսության ոլորտի հիմնախնդիրների համակողմանի լուծման առումով իր ուրույն դերն ունի պետական ծախսերի միջնաժամկետ ծրագրումը, որը շարունակական գործընթաց է և, ըստ էության, իրենից ներկայացնում է, «քաղաքականությունների ձևակերպում-պլանավորում-բյուջետավորում» տրամաբանական ամբողջական շղթա: Այն հնարավորություն է ընձեռում մեղմել հասանելի բյուջետային ռեսուրսների և պահանջվող ծախսերի միջև հնարավոր անհամապատասխանությունը, ինչպես նաև պետական ծախսերում կատարել առանձին բնագավառներում իրականացվող պետական քաղաքականության փոփոխություններին համարժեք փոփոխություններ:
3. Միանգամայն ակնհայտ է, որ 2017 և 2018 թվականներին սկզբնավորվող բյուջետային ծրագրերի կառուցակարգերը միտված են խոշոր տնտեսություններին և տնտեսությունների խոշորացմանը: Հատկապես վերջինս կարևոր է, բայց դա չպետք է իրականացվի շուրջ 98 % կազմող փոքր տնտեսություններին սուբսիդավորվող տոկոսադրույքով վարկերից զրկելու հաշվին:
4. Հանրապետության գյուղատնտեսության ոլորտում իրականացվող բյուջետային ծրագրերն ունեն շուրջ երկու տասնյակ ուղղություններ: Աշխատանքի շրջանակներում այդ ծրագրերի ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս հետևություն անել, որ այդ ծրագրերի հիմնավորվածության, արդյունավետության, կիրառվող մեխանիզմների, թափանցիկության ապահովման, գերատեսչական պատկա-

նելության, կոռուպցիոն ռիսկերի բացառման և այլ առումներով առկա են բազմաթիվ խնդիրներ:

5. Գյուղատնտեսության ոլորտի առանձնահատկություններով և տարբեր ենթաճյուղերի փոխադարձ կախվածությամբ պայմանավորված այդ ոլորտում բյուջետային հատկացումների արդյունավետության ապահովման նախապայմաններից է իրականացվող ծրագրերի համար կատարվող ներդրումների որոշակի հարաբերակցության՝ կառուցվածքի պահպանումը:
6. Գյուղատնտեսության ոլորտի առանձնահատկություններով պայմանավորված անհրաժեշտություն է գյուղատնտեսության գնումների գործընթացում այլընտրանքային մոտեցումների կիրառումը: Գնումների գործընթացում այլընտրանքային մոտեցման կիրառման նպատակով անհրաժեշտ է համարվում գյուղատնտեսության ոլորտի պետական կառավարման հանրապետական մարմնի համակարգում գործող հիմնադրամին ՀՀ պետական բյուջեով նախատեսված միջոցների հատկացում (սկզբնական փուլում գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի 1%-ի չափով) հատուկ հաշվին, որը պետք է ծախսվի արտակարգ իրավիճակներում՝ անհետաձգելի միջոցառումների իրականացման համար: Աշխատանքում սահմանվել է այն միջոցառումների շրջանակը, որի համար պետք է օգտագործել արտակարգ իրավիճակների կանխարգելման համար նախատեսված ֆինանսական ռեսուրսները:
7. Գյուղատնտեսության ոլորտին բնական աղետներից պատճառված վնասների հետևանքների մեղմմանն ուղղված բյուջետային ծրագրերի արդյունավետության համար չափազանց կարևորվում է այդ աղետներից պատճառված տնտեսական վնասի գնահատումը: Խնդրի կարևորություններից ելնելով, կատարված ուսումնասիրությունները հիմք ունենալով, աշխատանքում առաջարկվել է բնական աղետներից գյուղատնտեսությանը պատճառած տնտեսական վնասի գնահատման մեթոդական մոտեցումներ:
8. Աշխատանքի շրջանակներում կատարված ուսումնասիրությունների արդյունքում առաջարկվել է բյուջետային միջոցների ծախսերի արդյունավետության գնահատման մեթոդական մոտեցումներ, մասնավորապես կատարված հաշվարկներով հիմնավորվել է գյուղատնտեսական մշակաբույսերի աստիճանակարգի ըստ տնտեսական արդյունավետության ցուցանիշների գնահատման մեթոդի և երկար տարիների կտրվածքով գյուղատնտեսական մշակաբույսերի մշակության արդյունավետության գնահատման ինտեգրալ ցուցանիշի կիրառման հիմնավորվածությունը և նպատակահարմարությունը:
9. Բյուջետային ծրագրերի արդյունավետության գնահատման առումով կոնկրետ հաշվարկներով գնահատվել է ՀՀ պետական բյուջեից գյուղատնտեսության ոլորտին հատկացվող ներդրումների քանակական ազդեցությունը գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի վրա: Հաշվարկների արդյունքներով գյուղատնտեսության բյուջետային հատկացումների և գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի միջև կապը ուղիղ և թույլ է, կոռելացիայի գործակիցը կազմել է 0.2197: Հետազոտվող խումբ ցուցանիշների քանակական ազդեցությունը գնահատելու, ինչպես նաև այդ ազդեցությունը նկարագրող հնարավոր մոդելի ստացման համար կառուցվել է միագործոն (գծային) ռեգրեսիոն մոդել: Կատարված հաշվարկները ցույց են տալիս, որ գյուղատնտեսության բյուջետային հատկացումների միայն 4.8 % դեպքերի փոփոխությունն է հանգեցնում գյուղա-

տնտեսության համախառն արտադրանքի արժեքի փոփոխության: Տվյալ և այլ հաշվարկները վկայում է գյուղատնտեսության ոլորտում բյուջետային ծրագրերի կատարելագործման, դրանց ուղղությունների և կիրառվող մեխանիզմների վերանայման անհրաժեշտության մասին:

Ատենախոսության հիմնական արդյունքները արտացոլված են հեղինակի հետևյալ հրապարակումներում.

1. Հունանյան Լ.Ս., Ավետիսյան Ս.Ս., Ավետիսյան Ա.Ս. Գյուղատնտեսության վիճակագրական ռեգիստրի վարումը որպես ճյուղի բյուջետային ծախսերի արդյունավետության բարձրացման գործիք:// Հյուսիսային համալսարան «Տնտեսության զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում» Միջազգային գիտաժողովի նյութեր, Երևան 2014, 13-14 հունիսի, - էջ 84-93
2. Հունանյան Լ.Ս., Ավետիսյան Ս.Ս., Ավետիսյան Ա.Ս. Պետական աջակցությամբ գյուղատնտեսության ապահովագրության միջազգային փորձի կիրառման հնարավորությունները Հայաստանում:// Հյուսիսային համալսարան «Տնտեսության զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում» Միջազգային գիտաժողովի նյութեր, Երևան 2014, 4-5-ը դեկտեմբերի, - էջ 28-38
3. Հունանյան Լ.Ս. Արդյունքներին ուղղված բյուջետավորումը որպես ագրարային հատվածի պետական աջակցության արդյունավետության բարձրացման կարևոր ուղի:// «Ֆինանսներ և էկոնոմիկա» ամսագիր, Երևան 2015 #1-2(173-174), - էջ 108-111
4. Հունանյան Լ.Ս. Գյուղատնտեսության բյուջետային ծրագրերի արդյունավետության և բնական աղետների պատճառած վնասների գնահատման մեթոդաբանությունը: // Հյուսիսային համալսարան «Տնտեսության զարգացման հիմնախնդիրները ՀՀ անկախության 25-րդ ամյակի շեմին >> Միջբուհական գիտաժողովի նյութեր, Երևան 2016, 15 հունիս - էջ 101-114
5. Հունանյան Լ.Ս. Գյուղատնտեսության առանձնահատկություններով պայմանավորված գնումների գործընթացում այլընտրանքային մոտեցումների կիրառման անհրաժեշտությունը:// «Այլընտրանք» գիտական հանդես, Երևան 2017#1, հունվար-մարտ - էջ 148-153
6. Հունանյան Լ.Ս. ՀՀ գյուղատնտեսության բյուջետային ծրագրերի արդյունավետության և բնական աղետների պատճառած վնասների գնահատման մեթոդաբանության բարելավումը:// «Ֆինանսներ և էկոնոմիկա» ամսագիր, Երևան 2017, #3-4 (19-200), - էջ 61-63
7. Հունանյան Լ.Ս. ՀՀ պետական բյուջեի միջոցով գյուղատնտեսության ոլորտում նախատեսվող նոր ծրագրերը, դրանց իրականացման ռիսկերը և հաղթահարման հնարավորությունները:// «Ֆինանսներ և էկոնոմիկա» ամսագիր, Երևան 2017 #7-8 (203-204), - էջ 98-101
8. Հունանյան Լ.Ս. ՀՀ գյուղատնտեսության բյուջետային ծրագրերի արդյունավետությունը շահառուների գնահատմամբ:// «Ֆինանսներ և էկոնոմիկա» ամսագիր, Երևան 2017, #7-8 (203-204), - էջ 102-104

УНАНЯН ЛУИЗА САМВЕЛОВНА

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ БЮДЖЕТНЫХ ПРОГРАММ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ СФЕРЫ РА

Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности: 08.00.02-“Экономика и управление хозяйством, его сферами”

Публичная защита диссертации состоится 3-го апреля 2018 года в 1600 часов на заседании Специализированного Совета N 002 по экономике ВАК РА, действующего в Национальном аграрном университете Армении, по адресу: 0009, Ереван, ул. В. Теряна 74

РЕЗЮМЕ

В условиях либерализации экономических отношений эффективное управление общественными финансами является важнейшей задачей развития. Оно приобретает фундаментальное значение как для сохранения стабильности бюджетной системы страны, так и для обеспечения устойчивого роста в различных сферах экономики. Несомненно, что на пути решения данной проблемы ключевая роль отводится совершенствованию бюджетных процессов, что, в свою очередь, является важнейшей предпосылкой повышения экономической эффективности использования бюджетных средств.

Для совершенствования бюджетных процессов особенно важно повышение экономической эффективности использования бюджетных средств в аграрной сфере, что обусловлено ее особенностями и важностью для страны, в частности, в области продовольственной безопасности, обеспечения занятости населения в сельской местности, формирования доходов сельских тружеников и развития сельских общин.

Сказанное обуславливает актуальность изучаемой темы, что исходит из интересов развития сельского хозяйства республики и продовольственной обеспеченности страны.

Основная цель работы - выявление проблем, возникших в результате изучения особенностей и подходов бюджетных средств в аграрной сфере Республики Армения и предложение мероприятий и механизмов, направленных на повышение экономической эффективности использования бюджетных средств в аграрной сфере. Для осуществления этой цели в работе рассмотрены следующие задачи:

- изучение сущности бюджета и его социально-экономического значения, обоснование необходимости бюджетных средств, направляемых на поддержку аграрной сферы РА;
- изучение и анализирование правовых основ бюджетного процесса в РА, оценка особенностей этого процесса в аграрной сфере;
- изучение роли и значения Программы среднесрочных затрат, а также ее особенностей в вопросе повышения эффективности управления сельским хозяйством;
- изучение бюджетных программ, осуществляемых в аграрной сфере и их обоснование;
- рассмотрение приоритетов, осуществляемых в аграрной сфере бюджетных программ и их доли в общем бюджете;
- изучение процедуры государственных закупок РА и обоснование применения альтернатив

тивных подходов в процессе их осуществления, обусловленных особенностями отрасли;

- рассматривание вопросов совершенствования методических подходов оценки ущерба, наносимого сельско-хозяйственной отрасли природными стихийными бедствиями;
- изучение возможности совершенствования ведения сельско-хозяйственной статистики, как средство повышения эффективности бюджетных затрат отрасли;
- изучение нацеленной на результат обоснованности применения бюджетирования, как направления повышения эффективности аграрного сектора.

Основная новизна исследования состоит в том, что в результате оценки возможностей совершенствования использования бюджетных средств и выявления насущных проблем спрогнозированы основные пути повышения экономической эффективности использования бюджетных средств в сельско-хозяйственной отрасли. Основные научные результаты обусловлены положениями, разработанными в рамках данного исследования, в частности:

- в результате всестороннего изучения и анализа правовых основ бюджетного процесса РА дана оценка задач и механизмам его совершенствования в аграрной сфере;
- на основе оценки направлений государственной поддержки аграрной сферы РА и эффективности реализации государственных программ показаны нацеленные на результат преимущества перехода на бюджетирование;
- представлены, обусловленные особенностями аграрной сферы, механизмы упрощения процесса государственных закупок;
- предложены более эффективные инструменты государственной поддержки, направленные на смягчение последствий природных стихийных бедствий;
- разработана система повышения эффективности бюджетных расходов отрасли путем совершенствования сельско-хозяйственной статистики.

В первой главе представлены сущность и социально-экономическое значение бюджета, обоснована необходимость бюджетной поддержки аграрной сферы РА, показаны законодательные основы бюджетного процесса и процедуры его принятия; определенное место уделено подходам при разработке среднесрочных затрат и их роли в вопросе повышения эффективности бюджетных отчислений в аграрную сферу. Во второй главе представлены бюджетные программы, осуществляемые в аграрной сфере, даны их обоснованность, приоритеты и пропорции, рассмотрена процедура государственных закупок РА, и обусловленная особенностями аграрной сферы необходимость применения альтернативных подходов в процессе закупок. В третьей главе, в качестве направлений повышения эффективности бюджетных программ, предложены оценка экономической эффективности программ, применение обоснованных методических подходов при оценке нанесенного сельскому хозяйству стихийными бедствиями ущерба, ведение сельско-хозяйственной статистики, как инструмента повышения эффективности бюджетных затрат отрасли. Рассмотрен, направленный на результат, процесс составления бюджета, как важное направление повышения эффективности аграрного сектора.

Применение результатов данного исследования может способствовать повышению экономической эффективности бюджетных средств в аграрной сфере республики.

INCREASING THE ECONOMIC EFFICIENCY OF BUDGETARY ALLOCATIONS IN THE AGRARIAN AREA OF THE RA

The abstract of the thesis for receiving the degree of Doctor of Economics in the specialty: 08.00.02 – “Economics and Management of the Economy and its Branch^{es}”. The defense of the thesis will take place on april 3rd 2018 1600 o'clock at the Meeting of Specialized Council 015 of the SCC of Armenia acting at the National Agrarian University of Armenia, 74 Teryan st., Yerevan 0009

SUMMARY

Effective management of social finance becomes a serious problem of development under the circumstances of liberalization of the economic relations. It plays a significant role both in the stability of budgetary system and in securing economic growth in different branches of the economy. Obviously, to solve the problem, a primary role is given to idealization of budgetary functions which acts as a significant premise in increasing the economic efficiency of the budgetary allocations.

The features of agrarian area and its significance for the country (in particular, food security, employment provision and revenue gains in the rural area, conditioned by the development of rural areas), in the idealization of budgetary functions, the increase of the economic efficiency of the budgetary allocations in the agrarian area gets a special significance.

The idea stated above conditions the relevance of the theme which comes from the interests of the agricultural development in the republic and food security of the country.

The main aim of the work is to reveal the problems which rise in the process of studying the features and approaches of budgetary allocations in the budgetary system of the Republic of Armenia, in particular, in the agrarian area. Also, the other goal is to propose mechanisms and events which lead to increasing the economic efficiency of budgetary allocations in the agrarian area. To achieve the goal, the following problems have been considered in the thesis.

- Study the essentiality of the budget and its social-economic significance, substantiate the necessity of budgetary assistance in the agrarian area of the RA.
- Study and analyze the legislative grounds of budgetary functions in the RA, assess the features of implementing functions in the agrarian area.
- Study the role of the programs of short-term expenses and learn its features in increasing the effectiveness of management in agriculture.
- Study the implemented budgetary programs and learn their opportunities in the agrarian area of the Republic of Armenia.
- Study the supremacy and proportionality of the budgetary programs in the agrarian area.
- Study the procedures of state purchases in the RA and substantiate the necessity of applying alternative approaches in the process of purchases conditioned by the features of agrarian area. Consider the problems of idealization of methodical approaches in assessing the damages caused by natural disasters.

- Studying the problems can serve to increase the effectiveness of budgetary programs. Study the opportunities of idealizing the management of statistics in the agriculture as a means to increase the effectiveness of budgetary expenses
- Study the substantiality of applying budgeting results (as a way to increase the effectiveness in the agrarian sector).

The main novelty of the study is that as a result of assessing opportunities of idealizing the efficiency of budgetary allocations, revealing the existing problems, have been determined the core directions of increasing economic effectiveness in the usage of budgetary allocations in the agrarian area of the RA. The main scientific results are conditioned by the thesis studied in the work, in particular:

- As a result of detailed research of legislative grounds of RA budgetary functions, the problems and mechanisms of idealizing the budgetary process in the agrarian area have been assessed.
- On the grounds of assessing the effectiveness of applying for the programs, also on the grounds of state support directions, the advantages of switching to financing based on the results have been outlined
- The systems of simplifying state purchases with the features of agrarian sector have been represented
- Have been introduced more effective tools of state support for appeasing the results of natural disasters Has been processed the system of increasing the effectiveness in the area through idealizing the statistics in the agricultural area.

In the first chapter of the research the essence of the budget and its social-economic significance have been introduced. Has been substantiated the necessity of budgetary assistance in the agrarian area in the RA. Have been given the legislative grounds of the RA budgetary process and the adopting procedures. Some place has been given to approaches of short-term expenses and also some significance has been given to the role of increasing effectiveness of budgetary affairs in the agrarian area. In the second chapter of the research have been represented the budgetary programs and its substantiality in the agrarian area; the supremacy and proportionality of budgetary programs; procedures of the RA state purchases and the significance of applying alternative approaches in the purchasing process conditioned by the features of agrarian area. In the third chapter it was proposed to assess the economic effectiveness of the programs as a means to increase the effectiveness of the budgetary programs. Applying the methodical approach in assessing the damages to agrarian area caused by the natural disasters. Holding the statistics of the agriculture as a tool to increase effectiveness of budgetary expenses. The budgeting framed by the results has been considered as a significant direction to increase the effectiveness in the agrarian sector.

Applying the results can contribute to increasing the effectiveness of budgetary allocations in the agrarian area.

